جیهانگیری

و

کاریگەری لەسەر سەروەری دەوڵەت

عوسمان حەسەن شاکر

ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران

سلێمانی ـ ٢٠١١

ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران

دامەزراوەیەکی کەلتورییە بەپێی بڕیاری کۆنگرەی سێی ساڵی ٢٠١٠ ی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دامەزراوە، ئەرکەکەی بریتییە لە دەستەبەرکردنی پێداویستییەکانی هۆشیارکردنەوەی سیاسی، فراوان کردنی چوارچێوەکانی رۆشنبیریی گشتی، تۆکمەکردنی بەهاکانی دیموکراسیو مافی مرۆڤ و دادی کۆمەڵایەتی لەکۆمەڵدا، تاوتوێ کردنی مەسەلەکانی بیری هاوچەرخو دابین کردنی کەرەستەی پێویست بۆ پێگەیاندنی کادیران لەبوارە هەمەجۆرەکاندا.

ناوی کتێب: جیهانگیری و کاریگەری لەسەر سەروەری دەوڵەت

ناوی نووسەر: عوسمان حەسەن شاکر

بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران

سلێمانی ـ ٢٠١١

ژمارەی سپاردنی بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان (١٨٤٨) ساڵی ٢٠١١

لەدەزگای چاپو پەخشی حەمدی چاپ کراوە

دیزاینو بەرگ: جوان قادر صۆفی

تایپ: رێناس تارق، شانیا یوسف

تیراژ: (٢٠٠٠) دانە

ژ. زنجیرە : (٤٠٦)

ناوەڕۆك

بــابەت		لاپەڕە
بەشی یەکەم	ماهیەتی سەروەری.........................	٩
باسی یەکەم	چەمکی سەروەری........................	١٠
باسی دووەم	تیۆرەکانی سەروەری‌و رووخسارەکانی..	١٧
باسی سێهەم	تایبەتمەندیەکانی سەروەری...........	٢٥
بەشی دووەم	جیهانگیری‌و جۆرەکانی..................	٢٩
باسی یەکەم	پێناسەی جیهانگیری لە ڕووی زمان‌و زاراوەوە...................................	٣٠
باسی دووەم	گەشەکردنی مێژوویی جیهانگیری.......	٣٥
باسی سێهەم	جۆرەکانی جیهانگیری..................	٤٢
بەشی سێهەم	کاریگەری جیهانگیری لەسەر سەروەری دەوڵەت...................................	٥٧
باسی یەکەم	سەروەری لەسەردەمی جیهانگیریدا....	٥٨
باسی دووەم	دامــەزراوەکانی جیهــانگیری‌و کاریگــەریان لەسەر سەروەری دەوڵەت..............	٧١

	بــابەت	لاپەڕە
	دەرەنجام‌و راسپاردەکان.................	٨٣
	دەرەنجام..................................	٨٤
	راسپاردەکان...............................	٨٨
	سەرچاوەکان...............................	٩٠

پێشەکی

پرۆسەی جیهانگیری بەهۆی ئەو کاریگەرییە گەورانەی کە لەسەر بوارە سیاسی، ئابوری، کۆمەڵایەتی، کلتورییەکان دروستی کردووە، دۆخێکی خولقاندووە کە بۆتە هۆی سەرلەنوێ پێداچوونەوە بەگەلێك لەو پرەنسیپو چەمكو بەهایانەی کە تا ئەوکاتە بەشتێکی پیرۆزو قابیلی دەستکاری نەکردنو نەگۆڕ دانرابوون. یەکێك لەو چەمکانەش کە گۆڕانێکی بنەڕەتی بەسەرداهات، چەمکی سەروەری دەوڵەتان یاخود سەروەری نیشتمانییە.

سەروەری نیشتمانی لەلایەن حکومەتو رژێمە داخراوەکانەوە وەك شتێکی پیرۆز تەماشای دەکرێو بەپاساوی پاراستنی ئەم پیرۆزییە سڵ لەئەنجامدانی هیچ تاوانێك ناکەنەوە دژ بە گەلو هاوڵاتیانی خۆیان. ئەو سیستەمو حکومەتانەی کە زیاد لەپێویست بایەخ بە سەروەری دەوڵەت دەدەنو پیرۆزییەکی زۆری پێدەبەخشن، ئەو سیستەمانەن کە بە شێوازەکانی کاری

دیموکراسیو پەرلەمانی تاڕادەیەکی زۆر نامۆنو مافە سیاسیە بنەڕەتیەکانی هاوڵاتیانی خۆیانیان زەوت کردووەو، رێگە دەگرن لەئازادی رادەربڕینو لەبەڕێوەچوونی پرۆسەی هەڵبژاردن بەشێوەیەکی یاساییو بەدوور لەدەستێوەردانو ساختەکاری، لەپرسە داراییو مامەڵە ئابورییەکاندا شەفافیەتو کاری دامەزراوەیی پەیڕەو ناکرێو وەك موڵکی تایبەتیو شەخسی سەیری سامانو دارایی دەوڵەت دەکەن.

ئەم رژێمانە لەپێناوی پاراستنی دەسەڵاتەکەیاندا سڵ لەئەنجامدانی هیچ تاوانێك ناکەنەوەو مانەوەیان لەسەر کورسی دەسەڵات هێڵی سورە، نەك بەرژەوەندییە باڵاکانی گەلو نیشتمان.

ئەم رژێمانە بەپاساوی پاراستنی نیشتمانو لەسایەی چەمکی سەروەری رەهادا، وڵاتیان کردبووە زیندانێکی گەورەو گەمارۆدراو چەپێنراو، بەڵام هەروەك لەتوێژینەوەکەشدا ئاماژەم پێداوە جیهانگیری هاتوو درزی خستەدیوارە بەرزەکانی ئەم زیندانەوەو تەنانەت دیواری هەندێك لەو رژێمانەشی بەسەریاندا رووخاندو کۆتایی بەوشێوازە لەحکومڕانی هێنا.

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدراوە چارەسەری کێشەی دەستێوەردانو پێشێلکردنی سەروەری دەوڵەت بکرێت لەڕێگەی گرتنەبەری کۆمەڵێك رێوشوێنی یاساییو سیاسی وەك رێزگرتن

لەمافە بنەڕەتی و سەرەکیەکانی هاوڵاتیان و پەیڕەوکردنی سیستمی دیموکراسی و هەڵبژاردن و دەستاو دەستکردنی دەسەڵات لەنێوان گروپ و پێکهاتەو تێڕوانینە جیاوازەکاندا، بۆ ئەوەی هیچ جۆرە بیانوو پاساوێك نەدرێتە دەست زلهێزەکان و ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیەکگرتووەکان بۆ ئەوەی سەروەری دەوڵەت پێشێل بکەن.

لەدووتوێی ئەم توێژینەوەیەدا ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە، دەوڵەتان بۆ ئەوەی بتوانن رێگە لەدەستێوەردان و پێشێلکردنی سەروەری نیشتمانی وڵاتەکانیان بگرن و بیانوو پاسا و نەدەن بەدەستەوە تا زلهێز و رێکخراو و ئاژانسە نێودەوڵەتیەکان، بەبیانووی پاراستنی مافی مرۆڤ و پاراستنی ئاسایشی نێودەوڵەتی و قەڵاچۆکردنی تیرۆر و توندڕەویدا، سەروەری نیشتمانی و نەتەوەیی دەوڵەتان پێشێل بکەن، ئەوا لەسەر ئەم دەوڵەتانە پێویستە کە رێز لەمافە بنەڕەتیەکانی مرۆڤ و پێکهاتە ئتنی و مەزهەبیەکانی وڵاتەکانیان بگرن و رێگە لەئەنجامدانی هەڵبژاردنێکی ئازاد و خاوێن نەگرن، رێگە بەدەستاو دەستکردنی دەسەڵات و گواستنەوەی ئاشتیانەی دەسەڵات لەنێوان براوەی هەڵبژاردنەکان و دەسەڵاتدا بدەن.

لێکۆڵینەوەکە دابەش کراوە بەسەر سێ بەشداو هەر بەشێکیش لەچەند باسێك پێکهاتووە. بەشی یەکەم بە ناونیشانی ماهیەتی سەروەرییەوەیەو لەسێ باس پێکهاتووە. لەباسی یەکەمدا باسی چەمکی سەروەری دەکرێت، لەباسی دووەمدا تیورەکانی سەروەری و روخسارەکانی باس کراوە، لەباسی سێهەمدا تایبەتمەندییەکانی سەروەری خراوەتەڕوو.

بەشی دووەم بەناونیشانی جیهانگیری و جۆرەکانیەوەیە، ئەم بەشە لەسێ باس پێکهاتووە، لەباسی یەکەمدا پێناسەی جیهانگیری لەڕووی زمان و زاراوەوە کراوە، لەباسی دووەمدا باسی گەشەکردنی مێژوویی جیهانگیری کراوەو باسی سێهەمیش تەرخانکراوە بۆ باسکردنی جۆرەکانی جیهانگیری.

بەشی سێهەم بەناونیشانی کاریگەری جیهانگیرییە لەسەر سەروەری دەوڵەت، ئەم بەشە لەدووباس پێکهاتووە لەباسی یەکەمدا باسی سەروەری لەسەردەمی دەستێوەردان و جیهانگیریدا کراوە، باسی دووهەمیش تایبەتکراوە بەباسکردن لەدامەزراوەکانی جیهانگیری و کاریگەرییان لەسەر سەروەری دەوڵەت.

توێژینەوەکەش بەخستنەڕووی دەرئەنجام و راسپاردەکان کۆتایی پێهێنراوە.

بـــەشی یەکـــەم

ماهیەتی سەروەری
ئەم بەشە بەسەر سێ باسدا دابەش کراوە:

بـــاسی یەکـــەم
چەمکی سەروەری

باسی دووەم
تیۆرەکانی سەروەری و رووخسارەکانی

باسی سێهەم

تایبەتمەندییەکانی سەروەری

باسی یەکەم

چەمکی سەروەری

شـارەزایانی قـانون لـەو بـاوەڕەدان گەیـشتن بەپێناسـەیەکی گـشتیو دیـاریکراو سـەبارەت بەچـەمکی سـەروەری، کـارێکی قورسو ئەستەمە، لەبەر ئەوەی چەمکی سەروەری دەکەوێتە ژێر کاریگـەری دوو فاکتـەری سـەرەکییەوە کـە بـریتین لـە: فاکتـەری کەسێتی (شخصي)و فاکتەری بابەتی (موضوعي)(١).

فاکتـەری یەکـەمیان بۆ دیاریکردنی چەمکی سـەروەری پـشت بـەپێوەرە کەسـێیەکان دەبەسـتێ، هـەر خـودی ئـەم پێوەرانـەش پەیوەندیـدارن بەچـەند پێـدراوێکی فەلـسەفیو کۆمەڵایـەتیو ئایینییـەوە، بـەڵام فاکتـەری دووەم بابەتییـە پەیوەسـتە بـەکاتو شوێنەوە، واتە پەیوەندی هەیە بەو پێدراوە زانستیو ژیاریانەی

(١) بڕوانە: د. عثمان على ميرانبك (الرواندزي)، السيادة في ضوء القانون الدولي المعاصر ودراسة السيادة العراقية، ١٩٩١ ـ ٢٠٠٣، اربيل ٢٠٠٩، ل[٢٤].

کە ئەم فاکتەرە لەخۆیان دەگرێ و دەبێتە هۆی رەخساندنی نەرمییەکی گەورە بۆ چەمکی سەروەری(٢).

بەڵام بەشێکی تر لەشارەزایان پێیان وایە کە جیاوازی بیرو بۆچوون سەبارەت بەچەمکی سەروەری لەلایەنی دەرەکی یان شکڵی تێپەڕ ناکات و ناگاتە سەر لایەنی جەوهەری. لەروانگەی ئەمانەوە سەروەری تەنها لەلایەنی رووخساریان دەرەکییەوە نەرمی تێدایە، بەڵام لەرووی جەوهەرییەوە سەروەری وەك یەکێك لەکۆڵەکەکانی کەسێتی یاسایی دەوڵەت، رەگەزێکی جێگیرەو قابیلی گۆڕان نییەو هەر ئەم لایەنەشە کە شایانی توێژینەوەیە لەهەردوو لایەنی سیاسی و یاساییەوە(٣)

بیرۆکە (فکرة)ی سەروەری تا رادەیەك نوێیە، لەبەر ئەوەی بەم ماناو تێگەیشتنەی کە ئێستا هەیەتی هەتا سەدەی شانزە نامۆو نەناسراوبوو(٤). ئەم بیرۆکەیە هەر لەسەرەتاوە بەو بیرۆکە سیاسییە دەستی پێکرد کە داوای بەهێزکردنی دەسەڵاتی دەوڵەتی دەکرد لەبەرامبەر ئۆتۆریتە (نفوذ)ی فیئۆداڵە (الاقطاع)کان لەناوخۆو،

(٢) بروانە: د. عثمان علي ميرانبك (الرواندزي)، سەرچاوەی پێشووول٢٤

(٣) بروانە: د. عثمان علي ميرانبك (الرواندزي)، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤.

(٤) بروانە: عبد الفتاح عبدالرزاق محمود، مبدأ عدم التدخل والتدخل في القانون الدولي العام، مطبعة وزارة التربية، اربيل ٢٠٠٢، ل١٣٣.

رزگاربوون لەدەسەڵاتەکانی کڵێسەو ئیمپراتۆریەتی رۆمانی لەدەرەوەدا(٥)، شایانی باسە تیۆرەی سەروەری راستەوخۆ پەیوەستە بەناوی فەقیهی فەرەنسی جان بودان (jenbodin) (١٥٢٠– ١٦٥٢)م، کە توانی لەشێوەی تیۆرییەکی یاساییدا لەکتێبە بەناوبانگەکەیدا (شەش کتێبەکەی کۆماریی) (six livers de la republique) دایبرێژێ*.

بودان لەو کتێبەدا بەم شێوەیە پێناسەی چەمکی سەروەری دەکات: "دەسەڵاتێکی باڵایە بەسەر هاوڵاتیان و هاونیشتمانیانەوە کە ملکەچ نابێت بۆ یاساکان، دەسەڵاتێکی رەهاو سەربەخۆیە لەهەر دەسەڵاتێکی تر، دەسەڵاتەکانی پاشا پابەندی هیچ کۆت و بەندێك نابێت، جگە لەوەی کە یاساکانی ناتوانێ هیچ جۆرە گۆڕانکاری یان دەستکارییەك لەیاساکانی خواوەندو سروشتدا بکات"**. هەروەها بودان دەڵێ: " کۆماریی (دەوڵەت) بەبێ دەسەڵاتێکی خاوەن سەروەری... کۆماری نییە"(٦).

(٥) بروانە: عبدالفتاح عبدالرزاق محمود، سەرچاوەی پێشوو. ل١٣٣.

* بروانە: عبدالفتاح عبدالرزاق محمود، سەرچاوەی پێشوو. ل١٣٤.

** بروانە: عبدالفتاح عبدالرزاق محمود، سەرچاوەی پێشوو، ١٣٤.

(٦)بروانە: سيروان حامد احمد، الوضع القانوني لأتفاقية (sofa) وتأثيرها في سيادة الدول واستقلالها، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية،٢٠١٠، ل٥٥.

بودان جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کە خاوەن سەروەری ئەو کەسەیە کە دەسەڵاتێکی رەهای بەسەر دانیشتوانو هەرێمەکەیەوە هەیەو، ئەم دەسەڵاتەشی ناتوانرێ لەلایەن هیچ یاسا یان رێسایەکی دانراو (وضعي)وە سنوردار بکرێ یان کۆتو بەندی بۆ دابنرێ، بەڵکو تەنها لەلایەن یاساکانی خواوەندو یاسا سروشتییەکانو پابەندبوون (التزامات)ەکانی حاکم لەبەرامبەر ئەو کەسانەی کە خاوەن سەروەرین، هەروەها لەبەرامبەر تاکەکاندا جا هاوڵاتی خۆی بن یان بێگانە بن، دەتوانرێ کۆتو بەندی بۆ دابنرێو سنووردار بکرێ[7]. بەڵام ئایا کێ خاوەن سەروەری پابەند دەکات بەڕێزگرتن لەم یاسایانە؟ بودان وەڵامی ئەم پرسیارەی نەداوەتەوە، لەبەر ئەوەی بودان ئەوە دووپات دەکاتەوە کە دەسەڵاتی باڵا لەدەوڵەت (سەروەری)دا، تەنها بەیاسا سروشتییەکانو ئایین کۆتو بەند دەکرێ. ئەوە راستە کە دەسەڵاتی باڵا تەنها بەیاسا سروشتییەکانو ئایین پابەند دەکرێ، بەڵام هیچ میکانیزمێك نییە کە گرەنتی ئەم پابەندبوونە بکات ئایا ئەگەر دەسەڵاتی باڵا پابەندی ئەم یاسایانە نەبێت، دەرئەنجامو کاریگەرییەکانی چین؟ ناتوانین لەدوو توێی تیۆرەکەی بوداندا بۆ

---

[7] بڕوانە: عبدالفتاح عبدالرزاق محمود، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٤.

وەڵامی ئەم پرسیارانە بگەڕێین، لەبەر ئەوەی وا پێدەچێ کە بودان تەنها بایەخی بەلایەنی ناوخۆیی سەروەری داوە، ئەویش لەپێناوی رێکخستنی پەیوەندی لەنێوان دەسەڵاتی باڵاو هاوڵاتیان لەناو دەوڵەتدا. بەڵام گرۆسیوس (grosions) کە بایەخ بەلایەنی دەرەکی سەروەری دەدات، بەم شێوەیە پێناسەی سەروەری دەکات، "دەسەڵاتێکی سیاسی باڵایە، کە لەدەستی کەسێکدا کۆ دەبێتەوەو، هیچ ئیرادەیەکی ئینسانی ناتوانێ کارەکانی هەڵبوەشێنێتەوە"[8] گرۆسیۆس هەروەها جەختی لەسەر سەروەرێتی رەهای دەوڵەت دەکردەوە، ئەم سەروەریەش بریتییە لەسەروەری باڵای دەوڵەت.

تێبینی ئەوە دەکرێ کە هەندێ لەتوێژەرانو شارەزایان بەشێوەیەکی رەها لەچەمکی سەروەری دەڕوانن، وەك (توماس هۆبز) کە پێی وایە سەروەری تەنانەت لەئایینییش باڵاترە[9].

بەڵام مامۆستا (فیردروس . verdross) بەشێوەیەك پێناسەی سەروەری دەکات کە لەگەڵ ئەو تێڕوانینەدا نییە کە بەشێوەیەکی رەها لەچەمکی سەروەری دەڕوانن: "گوزارشتکردنە لەکۆمەڵێك

---

[8] بڕوانە: سیروان احمد حامد، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٦.

[9] بڕوانە: پێشرەو حمە جان، تطور القانون الدولي العام في ظل النظام العالمي الجديد، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، سليمانية، ٢٠١٠، ل١٧١.

پسپۆڕێتی کە یاسای نێو دەوڵەتی گشتی بەشێوەیەکی راستەوخۆ بەدەوڵەتانی دەبەخشێ"[١٠] . هەروەها (کوینسی رایت) دەڵێ: "مەرکەزی یاسایی یەکێتییەکە (وحدة) کە ملکەچ دەبێت بۆ یاسای نێو دەوڵەتی گشتی و باڵاترە لەیاسای ناوخۆیی"[١١] . ستارك دەڵێ: " سەروەری ئەو دەسەڵاتەیە کە دەوڵەت هەیەتی لەچوارچێوەی ئەو سنورەی کەیاسای نێو دەوڵەتی گشتی بۆی دیاری کردووە"[١٢]

چەمکی سەروەری دەوڵەت لەروانگەی تێڕوانین و بۆچوونە چینایەتی و ئایدیۆلۆژییە جیاوازەکانەوە، خوێندنەوەو پێناسەی جیاوازو جۆراو جۆری بۆ کراوە. بۆ نموونە لەنووسینی نوسەرە سۆشیالیستەکاندا لێکدانەوەیەکی چینایەتی بۆ چەمکی سەروەری کراوە، هەروەك باقی چەمکە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکانی تر لەو روانگەیەوە لێکدراوەتەوە. نوسەری روسی (لیفی) دەڵێ:

---

[١٠] بڕوانە: د. حسن الجلبي: الوجيز في القانون الدولي العام، شركة الطبع والنشر الاهلية، بغداد ١٩٦١، ل١٨٤.

[١١] بڕوانە: د. جمعه صالح حسين محمد عمر، القضاء الدولي وتأثير السيادة الوطنية في تنفيذ الاحكام الدولية مع دراسة تحليلية لأهم القضايا الدولية، دار النهضة العربية، القاهرة، ١٩٩٨، ل٦٨.

[١٢] بڕوانە: پێشڕەو حمه جان: سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٢.

"سەروەری سیاسی جگە لەدەسەڵاتی باڵای چینی دەسەڵاتدار شتێکی تر نییە، کە رووی راستەقینەی دەردەکەوێ، جا رووپۆشێکی یاسایی لەخۆی بپۆشێ یاخود نا یاسایی، کە گوایە بریتین لەدەسەڵاتی باڵای دام و دەزگاکانی دەوڵەت کە لەدەقە یاساییەکاندا هاتوون و بەگەڵێك شێوازی یاسایی جیاواز جێبەجێ کراون"[١٣].

مامۆستا (بیریزوفسکی)ی پۆلۆنیایی بەم شێوەیە لەسەروەری دەڕوانێ: "سەروەری بریتییە لەو دەسەڵاتە باڵایەی دەوڵەت، کە ملکەچ و پاشکۆی هیچ دەسەڵاتێکی تر نییە"[١٤] .

کەواتە دەتوانین بڵێین کە بیرۆکەی سەروەری، بیرۆکەیەکی یاساییە، هەروەها خەسڵەتێکی بنەڕەتی و گرنگی دەسەڵاتی سیاسییە لەناو دەوڵەتدا، کە کۆمەڵێك پسپۆڕێتی لەسەر ئاستی ناوخۆیی و دەرەکی لەخۆدەگرێ و دەوڵەت دەتوانێ لەهەردوو ئاستەکەدا پیادەیان بکات، شایانی باسە ئەم پسپۆڕییانەی دەوڵەت بەپێی دەستووری دەوڵەت دیاری دەکرێت، بەمەرجی

---

[١٣] بڕوانە: د. حكمت شبر، السيادة في عالم متغير، مكتب الفكر والتوعية في الاتحاد الوطني الكردستاني، سليمانية، ٢٠٠٦، ل١١.

[١٤] بڕوانە: د. حیکمت شبر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢.

سنووری یاسای نێودەوڵەتی گشتی تێنەپەڕێنیو ناتەباش نەبێ لەگەڵیدا[١٥]

باسی دووەم

تێورەكانی سەروەریو رووخسارەكانی

سەروەری پرەنسیپێكی بنەڕەتی رێكخستنی دەوڵەتو دەسەڵاتەكانێتی، لەبەر ئەوە ئەم چەمكە پەیوەستە بەكۆمەڵێك بەهاو بیرۆكەی سیاسیو یاساییەوە. دیاریكردنی چەمكی سەروەری بەشێوەیەكی ووردو دیاریكراو، پێویستی بەلێكۆڵینەوە هەیە لەرەگو ریشە فیكریو فەلسەفیەكانی[١٦].

لەسەرەتای سەدەی شانزەهەمدا بیرۆكەی دەوڵەت وەك بیرۆكەیەكی یاسایی گەیشتە ئاستێكی پەسەند لەپێگەیشتنو كامڵبوون، بەهۆی فاكتەرە سیاسیو كۆمەڵایەتیە جیاوازەكانەوە.

---

[١٥] بڕوانە: پێشڕەو حمە جان: سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٢.

[١٦] بڕوانە: دكتور/ السيد عبد المنعم المراكبي، التجاة الدولية وسيادة الدولة، دار النهضة العربية، القاهرة، ٢٠٠٥، ل٢٩.

ئەم فاكتەرانە بوونە هۆی رووخانی سیستەمی دەرەبەگایەتیو دابەشبوونی ئیمپراتۆریەتی رۆمانی جێرمانی، بۆ كۆمەڵێك دەوڵەتی سەربەخۆ، كە رزگاریان ببوو لەهەردوو دەسەڵاتی ئیمپراتۆریو پاپا. پاش ئەم گۆڕانكاریانە بیرۆكەی سەروەری دەوڵەت وەك یەكێك لەتایبەتمەندییە بنەڕەتیەكانی دەوڵەت هاتە ئاراوە. لەم قۆناغەدا سەروەری بەدەسەڵاتی باڵای دەوڵەت دادەنرا كە هیچ دەسەڵاتێكی تر نەیدەتوانی سنووورداری بۆ دابنێ یان پابەندی بكات[١٧]. بەڵام لەدوای ئەو رەخنانەی كە ئاراستەی ئەم تێورەیە كرا، بیرۆكەی سەروەری لەرەهاوە گۆڕا بۆ سەروەری كۆتكراو. بیرۆكەی سەروەری لەسەردەمی نوێدا بە كۆمەڵێك قۆناغدا تێپەڕیوە، هەروەها چەندین بیروڕاو تێڕوانین كە لەسەر سەروەری قسەیان كردووە دەركەوتن، بەڵام كۆی ئەو تێڕوانینانە لەدوو تێورەی بنەڕەتیدا كورت دەبنەوە ، كە بریتین لە:

---

[١٧] بڕوانە: دكتور سامي جاد عبدالرحمن واصل، ارهاب الدولة في اطار القانون الدولي العام، منشأة المعارف بالاسكندرية، ٢٠٠٣، ل٢٦٧.

یەکەم: تیۆری سەروەری رەها

رەگ‌و ریشەی ئەم تیۆرە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بیرۆکانەی سەبارەت بەچەمکی سەروەری لەسەدەکانی ناوەڕاستدا باڵا دەست بوو، لەو کاتانەدا وەك دەسەڵاتێك کە خودا بەخشیوێتی سەیری سەروەری دەکرا. سەرەنجام بەهۆی ئەم تێڕوانینەوە دەسەڵاتی رەها و بێ سنووری دەوڵەت سەری هەڵدا[18]. شایانی باسە تیۆرەی "دەسەڵاتدار هەڵە ناکات" یان (دەسەڵاتدار سەرچاوەی ئەخلاقە)ی رۆمانیەکان، کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر ئەوەی سەروەری رەها و بێسنوور بێت‌و ببێتە سەرچاوەی یاسا دانان‌و ئیلتزام. سەروەری رەها بەو مانایە دێت کە دەوڵەت ئازادی تەواوی هەیە لەرێکخستنی کاروباری ناوخۆیی‌و دەرەکیەکانیدا بەبێ پابەندبوون بەهیچ رێسایەکی باڵاتر لەخۆی، لەبەر ئەوەی لەم

[18] بڕوانە: دکتور سامی جاد عبدالرحمن واصل، سەرچاوەی پێشوو ل٢٦٧.

قۆناغەدا وەك شتێکی پیرۆز سەیری سەروەری دەکرا کە نابێت پێشێل بکرێ، بەڵکو دەسەڵاتی دەوڵەت لەسەرو هەموو دەسەڵاتەکانی ترەوەیە. لەم سۆنگەیەوەیە کە ئەم دەسەڵاتە ئازادو سەربەخۆیە پابەندنیە بەهیچ دەسەڵاتێکی ترەوە، جا ئەو دەسەڵاتە ئایین بێت یان هەر رێسایەکی تر بێت[19].

لایەنگرانی ئەم تیۆرەیە بەو شێوەیە سەیری سەروەری رەهای دەوڵەت دەکەن کەیەکێکە لەو بنەما سەرەکییانەی کە یاسای نێو دەوڵەتی لەسەر بنیاتنراوە، و پێویستە لەسەر کۆمەڵی نێودەوڵەتی دان بەو سەروەرییەدا بنێ بۆ هەموو دەوڵەتان‌و ناشکرێ بەبێ رەزامەندی خودی دەوڵەتەکە هیچ جۆرە کۆت‌و بەندێك لەسەر سەروەری دەوڵەت دابنرێ[20].

شایانی باسە ئەم تیۆرەیە رووبەروی چەندین رەخنە بۆتەوە، لەو سۆنگەیەوەی کە دەیانگوت کارپێکردنی دەبێتە هۆی دروستبوونی ئاژاوەیەکی نێودەوڵەتی، لەبەر ئەوەی لایەنگرانی تێوەری سەروەری رەها پێیان وایە پێویستە دەوڵەت لەبەڕێوەبردنی کاروبارەکانی‌و لەپاراستنی بەرژەوەندییەکانیدا

[19] بڕوانە: سیروان حامد احمد، سەرچاوەی پێشوو ل٥٩.

[20] بڕوانە: دکتور سامی جاد عبدالرحمن واصل، سەرچاوەی پێشوو ل٢٦٨.

ئازادی تەواوی هەبێ بەبێ لەبەر چاوگرتنی بەرژەوەندی دەوڵەتانی تر. پەیرەوکردنی ئەم تیۆرەیە بووە هۆی ئەوەی دەستدرێژی بۆ سەر مافەکانی بەرامبەر ئاسایی و ڕێگەپێدراو بێت. ئەڵمانیا ئەم تیۆرەی کردە پاساو بۆ داگیرکردن و هەڵگیرساندنی جەنگ لەدژی دراوسێکانی.

دووەم: سەروەری کۆتکراو (ناڕەها):

دۆزینەوەی هەرێمە نوێیەکان و ئەو گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییە گەورانەی کە هاتنە ئاراوە، بوونە هۆی زۆربوونی پێویستی نێودەوڵەتی بۆ بەستنی پەیوەندی هاوشان و یەکسان لەنێوان دەوڵەتان کە لەسەر بنەمای ڕێزگرتنی بەرامبەر لەنێوان دەوڵەتان دروست بێت، بەشێك لەفقهی نێودەوڵەتی بانگەشەی پێویست بوونی کۆتکردنی سەروەری دەوڵەتیان دەکرد وەك وەڵام دانەوەیەك بۆ ئەو پێشکەوتنە نێودەوڵەتیانەی کە روویان دابوو.

لەدیارترین ئەو بیرمەندانەی کە داوای کۆتکردنی سەروەری دەوڵەتیان کردووە (فیوریا)یە، کە پێی وایە یاسای سروشتی (The low of nature) لەگەڵ مرۆڤدا لەدایك بووە، گفتوگۆ لەگەڵ ویژدانی مرۆییدا دەکات و هەروەها پابەندیشی دەکات، ئەحکامەکانیشی ناکرێ لەلایەن مرۆڤەوە هەموار بکرێت، شایانی باسە ئەم یاسایە ڕێز لەهەموو مرۆڤێك دەگرێ و پێکهێنەری یاسای

کۆمەڵگای سروشتیە، لەبەر ئەوە سەروەری پابەندە بەحوکمەکانی ئەم یاسایەوە[٢١].

هەروەها بیرمەندی فەرەنسی "پیلیە" (Pellet) پشتگیری لەچەمکی سەروەری کوتکراو دەکرد، لەبەر ئەوەی لەروانگەی ئەوەوە بنەمای یاسای نێودەوڵەتی خۆی لەرێزگرتنی ئەو مافانەدا دەبینێتەوە کە هەر دەوڵەتێك لەچوارچێوەی ئەندامانی خێزانی نێودەوڵەتی لێی بەهرەمەندن[٢٢].

بەپێی ئەو تێروانینە هەر دەوڵەتێك ئەم مافە بنەڕەتیانەی هەیە: مافی مانەوە، مافی یەکسانبوون لەگەڵ دەوڵەتانی تر، مافی ئاڵوگۆڕی بازرگانی، مافی ڕێزگرتن لەسەروەری. لەسۆنگەی ئەمەوە لەسەر هەر دەوڵەتێك پێویستە کە ڕێز لەمافە بنەرەتیەکانی دەوڵەتانی تر بگرێت، هەروەها پابەند بێت بەو ئەحکامانەی یاسای نێودەوڵەتی کە ئەو مافانەی ڕێکخستووە.

لەراستیدا ئەو قۆناغەی کە کۆمەڵی نێودەوڵەتی پێی گەیشتووە لەئەنجامی ئەو بانگەشەو داواکارییانەی کە داوای کۆتکردنی سەروەری دەوڵەتی دەکرد، بریتییە لەسەروەری دەرەکی یان

---

(٢١) بڕوانە: سیروان حامد احمد، سەرچاوەی پێشوو ل٦٠.

(٢٢) بڕوانە: دکتور سامی جا عبدالرحمن واصل، سەرچاوەی پێشوو ل٢٧١.

کۆتکردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ دەوڵەتانی تردا، بەڵام لەکۆتاییەکانی سەدەی بیستدا داواکاریەکان بۆ کۆتکرنی سەروەری ناوخۆیی دەوڵەت لەرێکخستنی کاروبارە ناوخۆییەکانیدا دەستی پێکرد، بەتایبەتی کاتێ بڕیاردرا بەهۆکاری مرۆیی دەستێوەردان لەکاروباری ناوخۆی دەوڵەتدا بکرێت[٢٣].

شایانی باسە لەسایەی سیستمی نوێی جیهانیو جیهانگیریدا، دەوڵەت بەشێکی زۆر لەچەمکە کلاسیکیەکانی لەدەستدا، بەتایبەتی رەگەزی سەروەری ناوخۆیی کە بەیەکێك لەرواڵەتەکانی سەروەری دەوڵەت دادەنرێ[٢٤]

ئامانج لەکۆتکردنی سەروەری ناوخۆیی دەوڵەت ئەوەیە کە هەندێ لەدەوڵەتان بەهۆی کارو هەڵسوکەوتی دوژمنکارانە بەرامبەر بەهاوڵاتیانی خۆی، دەبنە سەرچاوەیەکی مەترسی بۆ سەر هێمنیو ئاسایشی نێودەوڵەتی. لەبەر ئەوە کۆمەڵی نێودەوڵەتی ناتوانێ وەك تەماشاکەرێك بمێنێتەوە بەپاساوی پاراستنی سەروەری ناوخۆیی دەوڵەت، هەر چەندە تاکو ئێستا

[٢٣] بڕوانە: سیروان حامد احمد، سەرچاوەی پێشوو ل٦٠.

[٢٤] بڕوانە: خەلیل عەبدوڵڵا، پرەنسیپی دەستێوەرنەدان لەپەیماننامەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا.

بەشێوەیەکی یاساییو تەواو پاراستنی هاوڵاتیان لەناو سنوری وڵاتەکانیاندا رێکنەخراوە.

بەڵام سەرەتاکانی ئەم قۆناغە دەستی پێکردوە، با بەشێوەیەکی ناتەواوو پچڕ پچڕیش بێت.سەرباری ئەوەش هاتنی جیهانگیری کاریگەرییەکی گەورەی کردۆتە سەر چەمکی سەروەری ناوخۆیی دەوڵەت، کاتێ هەر شتێ لەناو سنوری دەوڵەتێکدا روو دەدات ناتوانرێ بشاردرێتەوەو لەلایەن دەوڵەتانی ترەوە پێی دەزانن. ئەو رووداوانەی کە لەسەرەتای نەوەدەکانەوە تا کۆتایی ئەو دەیەیە لەهەر یەکێك لەعێراقو سودانو ئەفغانستانو تەیموری رۆژهەڵات روویانداوە، بەڵگەن لەسەر راستی ئەم بۆچوونانە.

سەبارەت بەچەمکی سەروەری راستیەك هەیە پێویستە ئاماژەی پێبدەین ئەویش ئەوەیە کە چەمکی سەروەری مایەی دەستکاریو هەموارکردنە لەهەر دوو روخساری دەرەکیو ناوخۆییدا، بەتایبەتی لەدوای نەمانی سیستمی جووت جەمسەریو زاڵبوونی سیستمی تاك جەمسەری لەدنیادا[٢٥].

[٢٥] بڕوانە: سیروان حامد احمد، سەرچاوەی پێشوو ل٦٠.

باسی سێهەم

تایبەتمەندییەکانی سەروەری

سەرباری ئەوەی لەنێوان شارەزایانی قانونـدا لەسەر پێناسەکردنی چەمکی سەروەری جیاوازی لەبیروڕاو بۆچوونەکانیاندا هەیە، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی کۆدەنگییەکیان لەسەر دیاریکردنی خاڵە گرنگو سەرەکییەکانی تایبەتمەندێتی سەروەری هەیە، کە بریتین لە:

١. سەروەری دەوڵەت سەروەرییەکی رەسەنو سەرەکییە، ئەمەش بەو مانایە دێت کە سەرچاوەو رەگو ریشەی سەروەری خودی دەوڵەتە، نەك هیچ دەسەڵاتێکی تر جا لەناوەوەبێت یان لەدەرەوە. لەبەر ئەوەی سەروەری دەوڵەت باڵاترە لەهەموو دەسەڵاتو دەزگاکانی تری ناو دەوڵەت[٢٦].

(٢٦) بڕوانە: سیروان حامد احمد، سەرچاوەی پێشوو ل٦٤.

٢. سەروەری دەوڵەت نابەخشرێت، لەبەر ئەو راستیەی کە ناکرێ سەروەری دەوڵەت بگویزرێتەوەو هەروەها ناشکرێ ببەخشرێت[٢٧].

٣. سەروەری دەوڵەت سەروەرییەکی گشتگیرە، واتە سەروەری دەوڵەت بەسەر هەموو هاوڵاتیانو بەسەر هەموو ئەو شتانەدا پەیڕەو دەکرێت کە دەکەوێتە ناو سنووری دەوڵەتەکەوە، مەگەر هەندێ شت یان هاوڵاتی بەپێی رێکەوتنامەیەکی نێودەوڵەتی جیاکرابێتەوە. وەك پاراستنی نوێنەرایەتی دبلوماسی لەولایەی قەزائی ئەو ولاتانەی کە کاری تێدا دەکەن.

٤. سەروەری دەوڵەت هەمیشەییو بەردەوامە، واتە تا دەوڵەت بوونی هەبێت سەروەریش هەیە، بەنەمانی دەوڵەتو لەناو چوونی سەروەریش نامێنێ. هەروەها گۆڕانکاری لەکابینە حکومیەکانیشدا بەمانای نەمانو کۆتایی هاتنی سەروەری نییە، لەبەر ئەوەی گۆڕانکاری لەحکومەتدا مانای گۆڕان یان نەمانی دەوڵەت نییە، سەروەریش پەیوەستە بەدەوڵەتەوە نەك حکومەت٠ هەروەها گۆڕانکاری لەو کەسایەتیو دەموچاوانەی کە حوکمڕانی دەوڵەتن

(٢٧) بڕوانە: دکتور عثمان علی میرانبك (الرواندزي)، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٨.

یاخود گۆڕانكاری لەسیستمی حوكمدا، كاریگەرێتی لەسەر سەروەری نابێت.

٥. سەروەری دەوڵەت قابیلی دابەشكردن نییە.

واتە لەناو دەوڵەتێكدا تەنها یەك دەسەڵاتی باڵا هەیە، جارێكخستنی ئیداری‌و دەستووری ئەو دەوڵەتە هەر چۆنێك بێت، دەوڵەتی مەركەزی بێت یان فیدڕاڵی یاخود كۆنفیدراڵی، ئەوا لە هەموو حاڵەتێكدا خاوەنی تەنها یەك سەروەرییە.

پرەنسیپی دابەشنەكردنی سەروەری لەو راستیەوە سەرچاوە دەگرێ كە پەیوەندییەكی ئۆرگانی‌و قوڵ لەنێوان سەروەری‌و كەسێتی دەوڵەتدا هەیە[٢٨].

٦. سەروەری قابیلی دەستبەرداربون نییە (عدم قابلیتها للتنازل عنها).

ئەم بابەتە بووە هۆی جێگای بایەخ پێدانی ژمارەیەكی زۆر لەشارەزایان‌و بیرمەندان‌و ئەوانەی لەهەردوو بواری دەستووری‌و نێودەوڵەتی یاسادا كار دەكەن. وەك رابەرانی شۆڕشی فەڕەنسی (مۆنتسكیو) لەكتێبی رۆحی یاساكان یان (رۆسۆ) لەكتێبی

[٢٨] بڕوانە: دكتور السید عبدالمنعم المراكبي، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٣.

پەیمانی كۆمەڵایەتیدا، رۆسو یەكەم كەس بوو كە لەكتێبەكانیدا باسی بیرۆكەی دەستبەردانەبوونی گەلی لەسەروەری خۆی كرد[٢٩].

[٢٩] بڕوانە: دكتور عثمان علی میرانبك (الرواندزی)، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٨.

بەشی دووەم

جیهانگیری و جۆرەکانی

ئەم بەشە بەسەر سی باسدا دابەشکراوە:

باسی یەکەم

پێناسەی جیهانگیری لەڕووی زمانو زاراوەوە

باسی دووەم

گەشەکردنی مێژوویی جیهانگیری

باسی سێهەم

جۆرەکانی جیهانگیری

باسی یەکەم

پێناسەی جیهانگیری لەڕووی زمانو زاراوەوە

جیهانگیری یەکێکە لەقۆناغەکانی گەشەکردنی سیستمی سەرمایەداریو بیری لیبڕاڵی، کە لەدوای رووخانی کامپی سۆسیالیستی بەشێوەیەکی مۆدێڕنو بەئاشکرا خۆی راگەیاند، ئەگەر پێشتر چەندین کۆسپو تەگەرە لەسەر رێگای جیهانگیری هەبوبن ئێستا لەهەموو کاتێك زیاتر زەمینە بۆ جیهانگیری لەبارترە.

جیهانگیری وەك زاراوەیەك لەناو زمانی کوردیدا پەیدابووەو بەزمانە ئەوروپاییەکان Globalism Globalization، لەوشەی Global گلۆبالەوە هاتووە بەمانای جیهانی. ئەم زاراوەیە بەشرۆڤەیەکی ئاسانتر بۆ تێگەیشتن بەمانای بەگشتیکردن "شمولی" دێت. واتە پەیوەندییە ئابوریو سیاسیو کەلتورییەکان تەواوی سنورەکانی دەوڵەتان دەبەزێنن بەتایبەتی دەوڵەتی

نەتەوەیی و خۆیان دەگەیەننە کۆمەڵگا جیاوازەکان بەبێ ڕەزامەندی سیستمی سیاسی ئەو وڵاتانە[٣٠].

لــەرووی مانــا زمانەوانییەکەیــەوە وشــەی جیهــانگیری وەرگێڕدراوی زاراوەی ئینگلیـزی (Globalization)ە، هـەروەها هەنـدێکی تریـان بەگەردونگـەرایی و گـشتگەرایی "الـشمولية" وەریـانگێڕاوە. شـیکردنەوەی وشـەکەش لـەڕووی زمانەوانییـەوە بەمانای گشتاندنی شتێك و بەخشینی چوارچێوەیەکی جیهانییە پێـی و فراوانکردنـی مـەوداکانێتی بـەجۆرێك کـە هـەموو جیهـان بگرێتەوە[٣١].

جیهــانگیری (Mondalisation) ئــەو دیاردەیەیــە کــە لێکۆڵینــەوەو مــشتومڕو شــیکردنەوەی زۆری بــۆکراوە لــەکۆی هەموویاندا یـەك پێناسـەی هاوبـەش بۆ واتـای دیاردەکە نـەکراوە،

[٣٠] بڕوانــە: دلێــر ئەحمــەد، کــوردو بــەجیهانیبوون، گۆڤــاری بیروهۆشــیاری ژمــارە ٢، مەکتــەبی بیروهۆشیاری، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل١٤١.

[٣١] بڕوانە: محمد الغزالي ويوسف العادلي، سيادة الدول في ظل العولمة، جامعة مراكش، شعبة لدراسات الدولية، كلية الحقوق.

ئەمــەش بــەهۆی راجیــاوازی لــەنێوان لایــەنگرو نــەیارەکانی ئــەم دیاردەیەدا[٣٢].

یــەکێکی تــر لــەو رایانــە پێــی وایــە کــە جیهــانگیری بــەمانای سەروەری شارستانێتیەکی جیاوازە بەسەر باقی شارستانێتیەکانی تـردا، یـاخود رۆشـنبیرییەکی دیـاریکراوە کـە کۆمـەڵێك پرەنسیپی دیاریکراو تەحەکومی پێوەدەکات بەسەر کۆی وڵاتانی تردا[٣٣].

لەناوەڕاســتی هەشــتاکانەوە چــەمك و زاراوەی جیهــانگیری لەناوەنـدە ئـەکادیمی و کلتورییـەکانی خۆرئـاوادا کـەوتـە نـاو بـاس و خــواس و مــشتومڕەوە. جیهــانگیری لەســەرەتادا وەك ئاماژەدانێـك بـەدۆخێکی ئـابوری دیـاریکراوی جیهـانی تەماشـای دەکـرا. بـەڵام پاشترو لەدەیـەی نەوەدەکانـدا چـەند رەهەنـدو لایـەنێکی جیـاوازی لەخۆگرت.

شـایانی باسـە تـا ئێـستا پێناسـەیەکی یـەکگرتوو دیـاریکراو بـۆ چەمکی جیهانگیری نییە یان نەکراوە، هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە چین و توێـژە جیاوازەکان یـاخود ئایـدیۆلۆژیا و بیروڕا

[٣٢] بڕوانــە: میلـود بـن غربـی، ئاینـدەی رێکخـراوی نەتـەوە یـە کگرتووەکـان لەسـایەی جیهانگیریـدا، وەرگێرانی مافناس جەمیل محەمەد، خانەی وەرگێران، سلێمانی ٢٠١٠، ل٦٣.

[٣٣] بڕوانە: پێشڕەو حمە جان، سەرچاوەی پێشوو، ل٩٢.

جياوازەكان لەروانگەی تێڕوانين و بەرژەوەندييە تايبەتی و جياوازەكانی خۆيانەوە دەڕواننە چەمكی جيهانگيری.

بێگومان دياردەی جيهانگيری لايەنی پۆزەتيڤ و نێگەتيڤی هەيە ئەمە راستيەكی حاشا هەڵنەگرە، نەك تەنها بۆ دياردەی جيهانگيری، بەڵكو سەبارەت بەزۆر دياردەو چەمكی تريش هەر وايە. بەڵام ئەوەی جێگای سەرنج و تێبينی كردنە بەشێكی زۆری ئەو تێروانينانە لەسەر دياردەی جيهانگيری تێڕوانين و دادوەری كرنی پێشوەختەن، واتە پێش ئەوەی بەكردەوەو لەواقعدا كاركردەكانی جيهانگيری دەربكەون (جا بەڕووە پۆزەتيفەكەيدا بێت يان نێگەتيفەكەی) ئەمان راو تێڕوانينی خۆيان لەسەری دەربڕيوەو خستۆتە روو.

لەكۆتايی ئەم باسەدا ئاماژە بەچەند پێناسەيەك دەكەين كە لەلايەن هەندێ لەبيرمەندانی عەرەبی و خۆرئاواييەوە بۆ چەمكی جيهانگيری كراون.

مالكۆم وترز دەڵێ: جيهانگيری پرۆسەيەكی كۆمەڵايەتييە كە بەهۆيەوە ئەو كۆت و پێوەندانە بەر تەسك دەكرێنەوە كە جوگرافيا بەسەر سيستمە ئابوری و رۆشنبيری و كۆمەڵايەتيەكاندا دەيسەپێنێ بەجۆرێك كە كۆمەڵگای جيهانگيری (المجتمع العولمة) دەبێتە خاوەنی رۆشنبيريەكی دياريكراو. هەروەها لەپێناسەيەكی

تريدا دەڵێ: جيهانگيری هەموو ئەو پێشكەوتن و گۆرانكارييانەيە كە هەوڵدەدات لەپێناوی ئەوەی كە ئابووری جيهان بكات بەيەك ئابوری يەكگرتوو. محمد عابد ئەلجابری دەڵێ: جيهانگيری بريتييە لەجيهانێك بەبێ دەوڵەت و نەتەوەو نيشتمان، جيهانگيری دنيای شێك و دامەزراوە ئابوريية جيهانيەكانە سيستمێكە كە باز بەسەر دەوڵەت و نەتەوەو نيشتماندا دەدات، سيستمێك كە دەيەوێ هەموو ئەو ئاستەنگ و سنورانە هەڵبگرێ كە دێنە بەردەم ئەو دامەزراوەو كۆمپانيا ئابوريية جيهانيانەی كە هەژموونيان بەسەر دنيادا هەيە.

پێناسەی تۆماس فريدمان: جيهانگيری بريتيە لەفراوانكردنی مۆدێلی ئابووری ئەمريكی بەشێوەيەك هەموو جيهان بگرێتەوە، بەواتايەكی تر جيهانگيری بەمانای بەئەمريكايی كردنی جيهانە.

پێناسەی خەلدوون نەقيب: جيهانگيری بەشێكە لەبەشەكانی ململانێ و كێبەركێ لەنێوان جەمسەرە ئابووری و رۆشنبيريە جياوازەكان، لەرێگای بەكارهێنانی كۆمۆنيكەيشن و تەكنيكی پێشكەوتوو ئامرازەكانی راگەياندن، لەپێناوی دەستبەسەراگرتنی توانست و ووزە جياوازەكانی جيهاندا[٣٤].

---

(٣٤) بڕوانە: بحث العولمة؟ www.islamonline.net

باسی دووەم

گەشەكردنی مێژوویی جیهانگیری

سەبارەت بەمێژووی سەرهەڵدانی جیهانگیری لەناو بیریاران و مێژوونوساندا تێروانینی جیاواز هەیە، هەریەكەیان لەسۆنگەی باوەڕو بۆچوونی ئایدیۆلۆژی خۆیانەوە كاتێك یان سەردەمێكی جیاوازیان بۆ سەرهەڵدانی جیهانگیری دیاری كردووە. لەم باسەدا هەوڵ دەدەین پوختەیەك لەو تێڕوانین و بۆچوونە جیاوازانە سەبارەت بەسەرهەڵدانی چەمكی جیهانگیری بخەینە روو.

یەكێك لەو تێڕوانینانە پێی وایە كە سەرەتاو رەگ و ریشەی سەرهەڵدانی جیهانگیری دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای دروستبوون و دەركەوتنی سیستمی سەرمایەداری لە سەدەی ١٥ی زاینیدا. لەم سەدەیەدا لەلایەن چەند وڵاتێكی ئەوروپاییەوە بزوتنەوەیەكی بەهێز دەستی پێكرد لەپێناوی ناسین و دۆزینەوەی جوگرافی جیهاندا كە مەبەست و ئامانجی ئابووری و سیاسی لەپشتەوە بوو. گێڕانەوەی سەرەتای سەرهەڵدانی جیهانگیری بۆ دروستبونی سیستمی سەرمایەداری لەو سۆنگەیەوەیە كە هەردووكیان، واتە سەرمایەداری و جیهانگیری سروشتێكی جیهانی و نێونەتەوەییان

هەیە[٣٥]. هەر لەدرێژەی رەوتی بزووتنەوەی دۆزینەوە جوگرافیەكاندا، لەنیوەی دووهەمی سەدەی پازدەهەمەوە تا نیوەی دووەمی سەدەی شازدەهەم، بازرگانە ئەوروپاییەكان توانییان بەدەوری قارەی ئەفریقیادا بسوڕێنەوەو كۆنترۆڵی بزووتنەوەی بازرگانی ناو دەریای هند بكەن و لەوێوە خۆیان بگەیەننە ئەو پەڕی رۆژهەڵات. سەرباری ئەوەش قارەی ئەمریكایان دۆزییەوەو هەر لەباكورەوە تا باشوری قارەكە خستیانە ژێر دەستی خۆیانەوە. گەیشتنی ئەوروپاییەكان بەكەنارەكانی قارەی ئەفریقیاو دۆزینەوەی ئەمریكا، سەرەتای قۆناغێكی مەزنە لەمێژووی مرۆڤایەتیدا، چونكە (مەیدانێكی نوێی كاریان بۆچینی بۆرژوازی تازە پێگەیشتوو رەخساند)[٣٦].

بۆچونێكی تر هەیە كە سەرەتاكانی دەركەوتنی جیهانگیری دەگەڕێنێتەوە بۆ پرۆژەی مارشاڵ. وولاتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لەرێگەی ئەم پرۆژەیەوە لەسالآنی نێوان ١٩٤٨ – ١٩٩١دا زیاتر لە ١٢ ملیار دۆلاری بۆ سەر لەنوێ بنیاتنانەوەی وڵاتانی پیشەسازی رۆژئاواو ژاپۆن خەرج كرد، ئامانجی ئەمریكا لەم پرۆژەیە كردنی

---

[٣٥] بڕوانە: بول هیرست وجراهام گومبسون، ما العولمە؟ الاقتصاد العالمی وامكانات التحكم، ترجمە د. فالح عبدالجبار، دراسات عراقیە، بغداد ـ اربیل ـ بیروت ٢٠٠٩، ل٣٦٥.

[٣٦] بڕوانە: كارل ماركس وفردريك أنجلس، البيان الشيوعي. مختارات، الجزء الاول ل٤٨.

ئەوروپا و ژاپۆن بوو بەبازاڕێك بۆ فرۆشتن و ساغکردنەوەی بەرهەمە پیشەسازیەکانی ئەمریکا و دۆزینەوەی هەلی وەبەرهەمهێنان وڕێکخستنەوەی پەیوەندییە دراوییەکان و نرخی خەرجیەکان و ئامرازە نێودەوڵەتیەکانیان کە خۆی لە(بانکی نێودەوڵەتی)و (سندقی دراوی نێو دەوڵەتی)دەبینێتەوە. شایانی باسە کۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی چەندین شوێنەواری لێکەوتەوە کە بەوەرچەرخانێکی گەورەی گرنگ دادەنرێن لەمێژووی جیهانگیریدا. یەکێك لەدەرئەنجامەکانی جەنگی دووەمی جیهانی ئەوەبوو ئەو راستیەی بەراشکاوی دەرخست، کە هەژموونی راستەقینە ناکرێ بەتەنها لەرووی سەربازییەوە بێت، بەڵکو دەبێت رەهەندی ئابووری و رۆشنبیریش بگرێتەوە کە سەرئەنجام هەژموونێکی سیاسی گشتگیری هەموو لایەنەکانی لێدەکەوێتەوە. لێرەوەیە کە هەندێ لەتوێژەران ناوەڕاستی دەیەی چلەکان بەو ساتە مێژووییە دادەنێن کە بەردی بناغەی جیهانگیری ئەتلەسی تیادا دانرا[٣٧].

بۆچوونێکی تر هەیە کە رەگ و ریشەی جیهانگیری دەباتەوە بۆ سەر فەلسەفەی رەواقیەکان "stoic philosophy"کە لەئەسینا

(٣٧) بڕوانە: سایتی : www.buraydahcity.net.

لەدەورووبەری سەدەی سێهەمی پێش زاینیدا سەریان هەڵدا. زینۆن کە رابەری ئەم بزوتنەوە فەلسەفیە بوو بانگەشەی بۆ دروستکردنی "شارێکی جیهانی . مدینة عالمیة" (city Cosmopolitan) دەکرد. ناوەرۆکی ئەم بیرۆکەیەش بریتی بوو لەوەی کە هاوڵاتیان هەموو برای یەکترن، ژیانێکی هاوبەش لەسایەی سیستمێکی یەکگرتوودا لەژێر سایەی یاسایەکی هاوبەشدا کۆیان دەکاتەوە[٣٨].

تێڕوانینی تر سەبارەت بەرەگ و ریشە و مێژووی سەرهەڵدانی جیهانگیری، ئەو نموونە بەناوبانگەیە کە "رۆلاند رۆبەرتسۆن" لەلێکۆڵینەوەکەیدا بەناوی "رەنگرێژەی بارودۆخی گەردون" دایڕشتووە و، تیایدا قۆناغەیەك لەدوای یەکەکانی گەشەی جیهانگیری و درێژبوونەوەیان لەڕووی شوێن و کاتەوە دیاری کردووە بۆ پێنج قۆناغ بەم شێوەیەی خوارەوە:

(٣٨) بڕوانە: هیڤی أمجد حسن، أثر عولمة حقوق الانسان على مبدأ السيادة (دراسة تحليلية). چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٥، ل١٠.

قۆناغی یەکەم: قۆناغی کۆرپەلەیی:

ئەم قۆناغە لەئەوروپا لەسەرەتاکانی سەدەی پێنجەوە هەتا ناوەڕاستی سەدەی هەژدەی خایاند، ئەم قۆناغە گەشەی کۆمەڵگە نەتەوەییەکان و بێهێزبوونی ئەو کۆتانەی کە لەسەدەکانی ناوەڕاستدا باوبوو بەخۆوە بینی، ئایدیاکانی تایبەت بەتاك و مرۆڤایەتی تێیدا قوڵبووە و سەرەتای سەرهەڵدانی جوگرافیای نوێ بوو.

قۆناغی دووەم: قۆناغی سەرهەڵدان:

لەئەوروپا لەناوەڕاستی سەدەی هەژدەوە هەتا ساڵی ١٨٧٠ی خایاند، لەم قۆناغەدا گۆڕانێك روویدا ئەویش سەرهەڵدانی دەوڵەتی هاوچەشنی یەکگرتوو بوو، چەمکەکانی تایبەت بەپەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و تاکەکان بەو پێودانگەی کە هاوڵاتین و پێویستە بارودۆخیان بەیاسا دیاری بکرێت، دەرکەوتن. بەم شێوەیە چەمکێکی رۆشنترو دیاریکراوتر بۆ مرۆڤایەتی سەریهەڵدا، رێککەوتنامە نێودەوڵەتییەکان بەرێژەیەکی بەرچاو زیادیان کرد، دامەزراوەکانی تایبەت بەرێکخستنی پەیوەندییەکان و پەیوەندیکردنی نێوان دەوڵەتان زیادیان کرد، کێشەی پەسەندکردنی کۆمەڵە نا ئەورووپییەکان لەکۆمەڵگەی

نێودەوڵەتیدا سەریان هەڵدا، سەرباری گرنگیدان بەناسیۆنالیزم و جیهانێتی سەریان هەڵدا.

قۆناغی سێهەم: قۆناغی دەستپێکردن:

ئەم قۆناغە لەساڵی ١٨٧٠وە تا بیستەکانی سەدەی بیستەمی خایاند، لەم قۆناغەدا ئەو چەمکانەی کە تایبەت بوون بەشوناسی نەتەوەیی و کەسی سەریان هەڵداو ژمارەیەك کۆمەڵەی نا ئەورووپی هاتنە کۆمەڵگەی نێو دەوڵەتیەوەو پرۆسەی دارشتنی نێودەوڵەتی ئایدیاکانی تایبەت بەمرۆڤایەتی و هەوڵدان بۆ پیادەکردنی دەستپێکرد و پێشکەوتنێکی گەورە لەژمارەو خێرایی میتۆدە گەردوونییەکانی پەیوەندیەکاندا روویداو یاری و خەڵاتە نێودەوڵەتیەکان پەیدابوون، لەوانە یاری ئۆلۆمپی و خەڵاتی نۆبڵ. هەروەها بیرۆکەی زەمەنی جیهانی و پیادەکردنی نیمچەگەردونی رۆژمێری گریگۆری لەخۆگرت. لەم قۆناغەدا جەنگی یەکەمی جیهان روویداو کۆمەڵەی نەتەوەکان دروست بوون.

قۆناغی چوارەم: قۆناغی ململانێ لە پێناو هەژموون:

ئەم قۆناغە لەبیستەکانی سەدەی رابردووەوە تا شەستەکانی خایاند و جیاوازی و جەنگی فیکری سەبارەت بەو دەستەواژانەی کە تایبەتن بەجیهانگیری دەستپێکرد، ململانێی گەردوونی لەبارەی شێوازی ژیان و جۆرە جیاوازەکانی سەریهەڵداو جەخت لەچەند

بابەتێکی مرۆیانە کرایەوە وەك "هۆلۆکۆست" و بۆمبی ئەتۆمی و دەرکەوتنی رۆڵی نەتەوە یەکگرتووەکان.

قۆناغی پێنجەم: قۆناغی نەبوونی دڵنیایی:

لەشەستەکانی سەدەی رابردووەوە دەستپێکردو بووە هۆی ناکۆکی و تەنگژە لەحەفتاکانداو جیهانی سێیەم چووە نێو کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیەوە ، هۆشیاری سەبارەت بەپرسە گەردوونیەکان چووە ئاستێکی بەرزەوە، رووداوی چوونە سەر مانگ روویدا، قوڵبوونەوەی لەبەها پۆست مادییەکاندا بەخۆوە بینی. ئەم قۆناغە کۆتایی جەنگی ساردو بڵاوبونەوەی چەکی ئەتۆمی بەخۆیەوە بینی، دامو دەزگا گەردوونیەکان و بزووتنەوە جیهانیەکان بەرێژەیەکی زۆر زیادیانکردو بزووتنەوەی مافە مەدەنیەکان سەریهەڵداو سیستمی دوو جەمسەری کۆتایی هات و گرنگیدان بەکۆمەڵگەی مەدەنی جیهانی و هاوڵاتیبوونی جیهانی زیادی کردو پاڵپشتکردنی سیستەمی راگەیاندنی جیهانی هاتەکایەوە[٣٩]

---

(٣٩) أ ـ بڕوانە: میلود بن غربی، سەرچاوەی پێشوو: ل٧٤-٧٥.

ب ـ بڕوانە: هیڤی أمجد حسن، سەرچاوەی پێشوو: ل١١-١٤.

باسی سێهەم

جۆرەکانی جیهانگیری

بەشێوەیەکی گشتی جیهانگیری ریتمێکی نوێی ژیانە لەسەر ئاستی جیهان کە رۆژانەو بەردەوام لەپێشکەوتندایە، جیهانگیری پرۆسەیەکی هەمیشەیی و ناجێگیرە بەو مانایەی کە شێوەو رووخساری لەمڕۆدا شێوەو رووخساری کۆتایی نییە. جیهانگیری لەهەوڵدانێکی بێوچاندایە لەپێناوی ئاوێتەو تێکەڵاو کردنی کات و شوێن لەسەر ئاستی جیهانی، لەئەنجامی ئەم پرۆسەیەشدا گۆڕانێکی گەورە لەهەموو بوارەکانی ژیانی رۆژانەماندا دروست دەکات.

بەرجەستە بوونی ناوەڕۆکی جیهانگیری یاخود دەرکەوتنی دەرئەنجامی کرداریی کاریگەریەکانی جیهانگیری لەچەند بواریکدایە کە پێیان دەوترێ رەهەندەکانی یاخود جۆرەکانی جیهانگیری و لەم باسەدا ئاماژەیان پێ دەدەین.

١. جیهانگیری ئابووری

سەرەتاو دەستپێکی جیهانگیری لەبواری ئابوریدا بوو، ئەوە بوو لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەمەوە وڵاتە پێشکەوتووکان

کۆمەڵێك سیاسەتی نوێیان پەیڕەوکرد کە ئامانج لێی پەرەپێدانی ئاڵوگۆڕی ئابوری‌و ئازادکردنی پەیوەندی بازرگانی نێوانیان بوو. ئەوە بوو کۆمەڵێك دامەزراوەو ڕێسای نێودەوڵەتییان دامەزراند بەمەبەستی ڕێکخستنی ئەم مامەڵانە.

لەئاکامی ئەم سیاسەتانەشەوە ووردە ووردە دیاردەی جیهانگیری ئابووری لەدایك بوو، هەروەك ئەوەی کە لەجیهانی ئەمڕۆدا دەیبینین.

بەشێوەیەکی گشتی جیهانگیری لەبواری ئابووریدا بەمانای پەرەسەندنی ئاڵوگۆڕی بازرگانی نێوان دەوڵەتان لەئەنجامی کەمکردنەوەیان هەڵگرتنی رسوم‌و ئاستەنگییە گومرگییەکان‌و ناگومرکییەکان دێت لەبەردەم گواستنەوەی شمەك‌و خزمەتگوزارییەکاندا، لەبەر ئەوەی هیچ دەوڵەتێك نییە بتوانێ هەموو پێویستیەکانی هاولاتیانی خۆی لەشمەك‌و کەرەستەی خاو‌و خزمەتگوزارییە جیاوازەکان بەرهەم بهێنێ.

لەم سۆنگەیەوە بووە کە هەر لەئەزەلەوە هۆزو تیرەو دەوڵەتان شمەك‌و کالآیان لەنێوان خۆیاندا ئاڵوگۆڕ پێکرووە، لەسەردەمی نوێشدا پەیوەندی‌و ئاڵوگۆڕی سوود‌و بەرژەوەندییەکان

بەشێوەیەکی بەرچاو بەرفراوان بووە، بەتایبەت لەنێوان وڵاتانی پێشکەوتووی ڕۆژئاوادا لەدوای جەنگی دووەمی جیهانی[٤٠].

ئەگەر بێت‌و سەرنج بدرێتە پەیوەندییە ئابووری‌و بازرگانیەکان‌و لەگەڵ گەشەکردنی ئاستی بەرهەمهێنان بەراورد بکرێت، ئەو ڕاستیە بۆ هەموو لایەك ڕوون دەبێتەوە کە پەیوەندییە بازرگانیەکانی نێوان دەوڵەتان لەسەر ئاستی جیهان چەندین بەرابەری گەشەکردنی ئاستی بەرهەمهێنان بووە لەسەر ئاستی جیهانی، کە ئەمە نیشانەی توندو تۆڵ بوونی پەیوەندییەکانە، هەورەها ئەوەش دەردەخات کە چیتر هیچ وڵاتێك ناتوانێت بەتەنها بەبێ بەستنی پەیوەندی توندو تۆڵی ئابووری وڵاتەکەی بەکارامەیی بخاتەگەڕ، دیارە ئەم ڕاستیە زلهێزە ئابووریەکانیش دەگرێتەوە وەك وڵاتە یەکگرتووەکان. شایانی باسە ئەم ڕاستیە هێندەی تر ڕاشکاوانەتر خۆی دەنوێنێت لەوڵاتە بچوکەکان، چونکە ئەم وڵاتانە بەپێی سروشتی کەمی‌و جۆراو جۆری بەرهەمهێنان‌و زیاتر پشتبەستنی بەناردنە دەرەوەی کالآیەك یان ژمارەیەکی کەم لەکالآ، توانا ئابوورییەکانی خۆی دابین دەکات، ئەم

[٤٠] بڕوانە: ثناء عبيد، العولمة وعالم متغيبر، مركز الدراسات السياسية والاستراتيجية، www.acpss.ahrak.org.eg/ahram/٢٠٠١/١/١

حاڵەتە بەزمانی ئابوری پێی دەوترێ والآترو کراوەتر بەڕووی دەرەوەدا. لەئاکامی سیاسەتی ئازادی بازرگانیدا، جۆرێك لەپسپۆڕێتی هاتە ئاراوەو وایلێهات کە هەر دەوڵەتێك یان کۆمەڵە دەوڵەتێك تایبەتمەندبێت لەبەرهەمهێنانی ئەو شمەكو خزمەتگوزاریانەی کە دەتوانێت بەکوالێتییەکی باش‌و نرخێکی کەم بەرهەمی بێنێ، ئەم حاڵەتەش لەزانستی ئابوریدا پێی دەوترێ تایبەتمەندێتی رێژەیی.

ئەم دیاردەیە لەکۆتاییەکانی سەدەی بیستەمدا پەرەی سەندو زیاتر بەرفراوان بوو، کە پێی دەوترێ پشت بەیەکتری بەستنی هاوتا، بەمانای هەر دەوڵەتێك بۆ دابین کردنی بەشێك لەپێداویستیە سەرەکیەکانی پشتی بەولآتانی تر دەبەست، کە پێچەوانەکەشی راستە.

بەتێپەربوونی کات، پەیوەندییە ئابورییە نێودەوڵەتیەکان چوونە ناو چوار چێوەو شێوازێکی نوێوەو مامەڵە ئابورییە کۆنەکانی تێپەڕاند، کە لەئاڵوگۆڕو مامەڵەی ولآتان لەگەڵ یەکتردا قەتیس کرابوو، سەرەنجام رووخسارەکانی پەیوەندیو تێکەڵبوونی جیهانی لەئابورییەوە پەلی هاویشت بۆ لایەنەکانی تری ژیان.

لەپاڵ ئاڵوگۆڕی بازرگانی نێوان دەوڵەتان، چەند شێوازێکی تری چالاکی ئابووری سنوور بڕ کە خۆی لەکومپانیا جیهانیەکان یان کۆمپانیا فرە رەگەزیەکاندا دەبینێتەوە، سەری هەڵدا. ئەم کۆمپانیایانە بەفرە رەگەز ناوەزەد دەکرێ لەو سۆنگەیەوە کە سەرمایەکەی بەزۆری مولْکی کەسانێکە کە سەر بەڕەگەزنامەو دەوڵەتانی جیاوازن، هەروەها چالاکی ئەم کۆمپانیایانە لەرووی بەرهەمهێنان‌و ناردنە بازاڕەوە بۆ چەندین دەوڵەت درێژ دەبێتەوە.

لەچارەکی کۆتایی سەدەی بیستەمدا، کۆمپانیا جیهانییە زەبەلآحەکان سنوری ولآتەکانی خۆیانیان بەزاندو هەستان بەکردنەوەی هەندێك لق بۆ بەرهەمەکانیان، یاخود گواستنەوەی هەندێك بەشی کۆمپانیاکانیان بۆ ولآتە تازە پێگەیشتووەکان بەتایبەتی لەئاسیا وەك: تایوان‌و هۆنگ کونگ‌و کۆریای باشورو سەنگافورە بەمەبەستی سوود وەرگرتن لەهێزی کاری هەرزانی ئەم ولآتانە.

ئامانجی ئەم کۆمپانیایانە لەم هەنگاوە بەرهەمهێنانی شمەکە بەهەمان کوالێتی جیهانی، بەڵام بەتێچوونێکی کەم. لەبەر ئەوەی کرێی کرێکار لەولآتانی پێشکەوتوو بەرزەو سەعاتەکانی کاریش کەم‌و دیاری کراون، هەروەها خاوەنی سەندیکای بەهێزن بۆ بەرگری لێکردنیان. لەم سۆنگەیەوە کۆمپانیا جیهانیەکان

بەرهەمەکانیان دەگوازنەوە بۆ وڵاتانی ئاسیا بەمەبەستی کەمکردنەوەی تێچوونی بەرهەمهێنان و بەدەستخستنی کەرەستەی خاو بەنرخێکی کەم. سەرەنجام ئەوە بۆتە شتێکی باوو ئاسایی بینینی کاڵایەك کە مارکەی ئەمریکی بەسەرەوەیە بەڵام لەتایوان دروست کراوە، ئەم کاڵایانەش لەجل و بەرگ و پێڵاوەوە هەتا ئامێرە کارەباییی و ئەلکترۆنیەکان دەگرێتەوە.

شایانی باسە جیهانگیری ئابوری بازاڕی دارایی جیهانیشی گرتۆتەوە کە خۆی لەیەکێتی بازاڕە دراوییەکانی جیهان و ئاڵوگۆڕی جیهانی بازاڕەکانی بۆرسەدا دەبینێتەوە. هەروەها تۆڕەکانی ئینتەرنێتیش رەهەندێکی گەورە بەئاستی چڕی و ئاسانی کارلیکە ئابورییەکان دەبەخشێ کە بڕەکەی لەساڵی ١٩٩٩دا زیاتر لە١٠٠ بلیار دۆلاری ئەمریکی بووە[٤١].

٢. جیهانگیری سیاسی.

گرنگترین رەهەندی جیهانگیری رەهەندە سیاسیەکەیەتی و ئەو کاریگەرییانەیە کە لەسەر دەوڵەتی نەتەوەیی دایناوە، لەبەر ئەوەی دەوڵەت ئەرك و وەزیفەی زۆری هەیە جیهانگیری هاتووە کەمی بکاتەوە.

[٤١] بڕوانە: ثناء عبيد، سەرچاوەی پێشوو: ل٢.

جیهانگیری هەندێك لەو ئەرکانە لەدەوڵەت دەسێنێتەوە و هەروەها لاوازی دەکات، بەڵام دەوڵەت لەناو نابات، بەڵکو رۆڵ و ئەرکی دەوڵەت سەر لەنوێ دادەڕێژێتەوە. لەرووی سیاسیەوە جیهانگیری ئەو پەیامەی پێیە کە دەوڵەت تاکە بکەری سەر گۆڕەپانی سیاسەتی جیهانی نییە، بەڵکو لەپاڵ دەوڵەتدا رێکخراوە جیهانییەکان و کۆمپانیا فرە رەگەزەکان و کۆمەڵی نێو دەوڵەتی و رێکخستنی تری جۆراو جۆری ئاکتیڤ و کاریگەر بوونیان هەیە کە ئیش بۆ پەیوەندی بەهێزترو ئاوێتە بوونی نێو دەوڵەتی دەکەن، ئەمەش ئاماژەیەکە بۆ کەمبوونەوەی گرنگی سەروەری لەرووی پراکتیکەوە[٤٢].

سیاسەتەکانی جیهانگیری لەسەر ئاستی جیهان رۆژ لەدوای رۆژ لەبەرگری سیاسەت لەبەرامبەر جیهانگیریدا کەم دەکەنەوە. ئەم سیاسەتە تێبینی دەکرێت لەپەیوەند بەو دەوڵەتانەی کە لەرابروودا ململانێی زۆر توند لەنێوانیاندا هەبووە یاخود تەنانەت جەنگیش لەنیوانیاندا هەڵگیرساوە، بەڵام لەمڕۆداو لەژێر کاریگەری سیاسەتەکانی جیهانگیریدا بەئاراستەی هاریکاری ئابوری هەنگاو دەنێن.

[٤٢] بڕوانە: ميلود بن غربي، سەرچاوەی پێشوو: ل٧٩.

باشترین نمونەش بۆ پەیوەندی هاوڕێیانەو شەراکەتی ئەمڕۆ لەسەردەمی جیهانگیریدا، کە لەنێوان دوو دوژمنی دوێنێدا بوو، پەیوەندی نێوان چین و ئەمریکایە.

بەرژەوەندییە ئابوورییە هاوبەشەکانی نێوان ئەم دوو دەوڵەتە، هەمیشە فاکتەرێکی کاریگەرە لەپێناوی تێپەراندن و چارەسەرکردنی ناکۆکییە سیاسییەکانی نێوانیان، جا چ ناکۆکییەکانی رابردوبێت یان ئەوەی کە لەئێستادا دروست دەبێت، بەشێوەیەکی دبلوماسی و هێمنانە.

هەروەها لەسیاسەتە ناوخۆییەکانی وڵاتانیشدا، دیارەیەك سەری هەڵداوە کە تا رادەیەکی زۆر لەبەرنامەی حیزبە سیاسیەکان دەچێت بەتایبەت لەوڵاتە پێشکەوتووەکاندا، ئەو دیاردەیەش بریتییە لەپاشەکشەی بایەخدانی هاوڵاتی ئاسایی بەپرسە سیاسیەکان و گرنگیدان و جەخت کردنەوە لەسەر ئەو پرسانەی کە پەیوەندی بەبژێوی و ژیانی رۆژانەیەوە هەیە، وەك: خوێندن، خزمەتگوزاری تەندروستی، بەرنامەی دابین کردنی کۆمەڵایەتی، تەنانەت ئەم دیاردەیە بەئاستێك گەیشتووە لەبەر ئەوەی جیاوازی لەنێوان حیزب و لیستەکانی بەشداربووی هەڵبژاردنەکان نەماوە لەرووی سیاسیەوە، ئەم لیست و پارتانە دەست بۆ پرسە کەسی و

ئەخلاقیەکانی نەیارەکانیان دەبەن لەبری پرسە سیاسی و چارەنووسسازەکان[٤٣].

شایانی باسە جیهانگیری سیاسی پەیوەستە بەدەرکەوتنی کۆمەڵێك هێزی جیهانی و هەرێمی و ناوچەیی لەماوەی دەیەی نەوەدەکاندا، ئەم هێزانە کێبەرکێی دەوڵەتانیان دەکرد لەبورای سیاسیدا. دیارترینی ئەو هێزانەش بریتیین لەبلۆکە بازرگانییە هەرێمایەتیەکانی وەك: بازاڕی هاوبەشی ئەوروپا، کە یەکێتیەکی دراوی دروست کرد و لەرێگەی بانکی ناوەندی ئەورپا کاری دەکرد. (ئەم بانکە لەساڵی ١٩٩٩دا دروست کراو ئێستا سەرپەرشتی دراوی یۆرۆ دەکا).

ئەزموونی تێکەڵاو بوونی ئەوروپایی، لەبنەڕەتدا لەسەر بنەمای دەستبەردار بوونی ئارەزوومەندانەی وڵاتانی ئەوروپی لەهەندێك لەرووخسارەکانی سەروەری لەبەرژەوەندی قەوارەیەکی هەریمایەتیدا کە بەرەو یەکێتی ئابوری هەنگاوی دەنا دروستبوو، کە رەنگە لەداهاتوودا یەکێتیەکی سیاسیشی لێبکەوێتەوە لەرێگەی دەرکەوتنی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەوروپاوە، کە لەرووی سیاسەتی دەرەکی وبەرگرییەوە هاو هەڵوێست و یەك سیاسەتیان

[٤٣] بڕوانە: ثناء عبید، سەرچاوەی پێشوو: ل٤.

دەبێ و دەبنە هێزێکی کێبەرکێکاری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەسەدەی داهاتوودا. یەکێك لەدەرکەوتەکانی پرۆسەی جیهانگیری سیاسی بریتییە لەتەشەنەسەندنی کۆمەڵێك بەهاو پرەنسیبی سیاسی کە پێویستە تەواوی دەوڵەتانی جیهان لەپرۆسەی حوکم کردنی وڵاتەکانیاندا رەچاوی بکەن وەك: رێزگرتن لەمافەکانی مرۆڤو جێبەجێکردنی میکانیزمەکانی دیموکراسی و فرەلایەنی سیاسی و ئازادی بیرورا لەژیانی سیاسیدا. رێزگرتن لەم بەهایانە وەك ڤیزایەکی نێودەوڵەتی لێهاتووە بۆچوونە ناو هەندێك رێکخراوی نێودەوڵەتی و سوودمەند بوون لەکۆمەکی ئابووری نێودەوڵەتی، لێرەدا هەندێك لەپسپۆران باس لەدۆخێك دەکەن کە تێیدا مۆدێلێکی حوکم کردن لەجیهاندا دروستبووەو دەوڵەتان دەبێت رەچاوی بکەن[44].

---

[44] بڕوانە: عوسمان حەسەن شاکر، پرسی سەروەری دەوڵەتان لەسایەی بەجیهانیبوندا، گۆڤاری کەلتور ژمارە (٢)، لەبڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای هۆشیاریو پێگەیاندنی کادران، سلێمانی، ٢٠١٠.

٣. جیهانگیری کلتوری.

جیهانگیری کلتوری تایبەت بەخۆی هەیە، ئەم کلتورە نەنوسراوە. ئەم کلتورە کلتورێکی جیهانی و کاریگەرە، فراوانخوازەو دەچێتە ناو هەموو وڵات، هەموو دەوڵەت، هەموو گەلێکەوەو کاریگەریەکەشی بەرفراوان و بێسنورە[45].

بواری رۆشنبیری یەکێکە لەگرنگترین ئەو بوارانەی کە جیهانگیری کاریگەری لەسەر داناوە (جا ئەم کاریگەرییە بەباشە بێت یان بەخراپە)، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە جیهانگیری لەچەند پێکهاتەیەك پێکدێ کە تەواوکەری یەکترین و تیایدا لایەنی سیاسی پەیوەندی بەلایەنی ئابوورییەوە هەیە، ئەو دوو لایەنەش بەیەکەوە لایەنی کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری تەواو دەکەن، سەرەنجام هیچ لایەنێکیان بەسەربەخۆ نامێننەوە. لەم سۆنگەیەوە، جیهانگیری کلتوری دیارەیەکە پاڵپشتی خۆی لەهێزی ئابوری و دەستڕۆیشتوویی سیاسی و پێشکەوتنی تەکنەلۆژیادا دەبینێتەوە[46].

---

[45] بڕوانە: عوسمان حەسەن شاکر، سەرچاوەی پێشوو: ل١١٦.

[46] بڕوانە: میلود بن غربی، سەرچاوەی پێشوو: ل٨٥-٨٦.

ئەگەر لەرووی ناوەڕۆکەوە سەیری ئەم جۆرە رۆشنبیرییە بکەین دەبینین کۆمەڵێك خەسڵەتی دیاریکراوی هەیە، وەك: رووکەشییە، رۆشنبیری دەستکەوتی خێرایە، رابواردنو خۆشی کاتی، وروژاندنی غەریزەکانو ... واتە بریتییە لەبڵاوکرنەوەی ریتمو شێوازی ژیانی بەکاربردنی رۆئاوایانەو ترویج کردن بۆ پیشەسازیو بەرهەمە پیشەسازییەکان لەرێگەی مانگە دەستکردەکانو کەناڵە ئاسمانیەکانەوە، تەنانەت لەرێگەی شێوازی ژیانی رۆژانەی وەك: خواردنو خواردنەوەو جلو بەرگ (پۆشاك)و هۆیەکانی گواستنەوەو تەلەفۆنو تەلەفزیۆنو سیستمی خوێندنو سەپاندنی زانستو زانیاری بەزمانە بیانیەکانو ریزی درێژی کۆچبەران لەبەردەم دەرگای باڵوێزخانەی وڵاتە پیشەسازیەکاندا.

جیهانگیری کلتوری دەبێتە هۆی فراوانکردنی ئەو پانتاییە هاوبەشەی کە لەنێوان رۆشنبیرییە جیاوازەکانی جیهاندا هەیە، هەروەها داهێنانی رۆشنبیرییەکی نوێ کە کراوە بێت بەسەر هەموو بیروڕاو تێڕوانینو پێشکەوتنە جیهانیەکاندا، بەگوزارشتێکی تر ئامانجی جیهانگیری کلتوری دروست کردنی کۆمەڵێکی مرۆڤایەتی یەکگرتووە.

ئەم جیهانگیرییە کلتورییەی کە ئێمە ئێستا بەکردەوە تیایدا دەژین، بەرهەمو لەدایکبووی دوو پێشکەوتنی بنەڕەتیە، یەکەمیان

ئەو پێشکەوتنە سیاسییە بوو کە لەکۆتاییەکانی سەدەی بیستەمدا سەرتاپای جیهانی گرتەوە، ئەویش بریتی بوو لەکۆتایی هاتنی جەنگی سارد لەنێوان وڵاتە یەکگرتووەکانو هاوپەیمانەکانی لەلایەكو یەکێتی سۆڤێتو هاوپەیمانەکانی لەلاکەی ترەوە. دووەمیان بریتی بوو لەو پێشکەوتنە مەزنەی کە لەبواری تەکنەلۆژیاو هۆیەکانی پەیوەندی جیهانیو پەخشکرنی راگەیاندنی ئاسمانیدا هاتە ئاراوە، ئەم پێشکەوتنەی دووەمیان بووە هۆی بەستنەوەو ئاوێتە کردنی مرۆڤەکان بەیەکترییەوە لەهەر ساتە وەختێكو لەهەر گۆشەیەکی جیهاندا[٤٧].

کۆتایی هاتنی جەنگی سارد بووە هۆی نەمانی بەربەستەکان لەبەردەم گواستنەوەی زانیاریو کارلێکردنی مرۆڤەکان لەسەر یەکتری لەسەر تا سەری جیهاندا. هەروەها نەمانی دوژمنایەتی سیاسیو جیاوازی ئایدیۆلۆژی لەنێوان هەردوو بەرەکەدا، بوونە هۆی بەهێزکردنی ئەو هەستەی کە هەمووان لەجیهانێکدا دەژینو ئەو پرسە گرنگە جیهانیانەی کە کاریگەرییان لەسەر ژیانی رۆژانەی مرۆڤەکان هەیە، کۆمەڵە پرسێکن کە سروشتێکی جیهانییان هەیە. بۆ نموونە: بایەخدان بەمافەکانی مرۆڤو

(٤٧) بروانە: ثناء عبید، سەرچاوەی پێشوو: ل٤.

دیموکراسی و پارستنی ئاشتی و عەدالەتی کۆمەڵایەتی و هەلی ژیانێکی شکۆمەندانەو پاراستنی ژینگەو شەفافیەت و لەناوبردنی گەندەڵی، ئەمانە هەر هەموو جیهانین و جێگەی بایەخپێدانی کۆمەڵی مرۆڤایەتین.

ئەوەی نوێیە لەسەردەمی جیهانگیریدا، ئەو هۆشیارییە نوێیە کە بەشێوەیەکی هێواش و لەسەرخۆ لەنێوان مرۆڤەکاندا بڵاودەبێتەوە . بەبێ لەبەرچاوگرتنی رەنگ و روو، ئینتیمای سیاسی، ئاستی کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری . سەبارەت بەو کێشەو گرفتانەی کە پێشتر تەنها بۆ دەوڵەتان و ئاژانسە نێودەوڵەتیەکان و هەندێك رێکخراوی دیاریکراوو بەشێك لەرۆشنبیران قۆرخ کرابوو. هەروەها لەسایەی جیهانگیریدا بایەخی رێکخراوە ناحکومیەکان زۆر زیادی کردووەو لەگەڵ ئەوەشدا دەرفەت لەبەردەم ژمارەیەکی زۆر لەمرۆڤەکاندا رەخساوە بۆ ئەوەی کاریگەری لەسەر رای گشتی و پرۆسەی دروستکردنی بریاری جیهانی دابنێن، هەندێك کەس ئەم دیاردەیەی کە لەسەردەمی جیهانگیری سەری هەڵداوە، بەدیارەی کۆمەڵی مەدەنی جیهانی ناوزەد دەکەن.

بەکورتی، چەمکی جیهانگیری لەبورای کلتوریدا وادەردەکەوێ کە سەرکەوتنی کلتوری باکوری پێشکەوتووە بەسەر باشوری دواکەوتوودا و سەپاندنی زەوق و رۆشنبیری ئەمریکی خۆرئاواییە

بەسەر فرە کلتورییدا. شایانی باسە ئەم جیهانگیرییە بەپێی ئەو شێوازانەی کە باسمان کرد، مەترسی گەورەو کاریگەر دروست دەکات لەسەر تایبەتمەندێتی فرە کلتوری بەقازانجی تاکە یەك کلتورو رۆشنبیری جیهانی. لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بدەین کە لەتواناو دەسەڵاتی هیچ دەوڵەتێکدا نییە دەروازەی سنوورەکانی بەڕووی ئەو رۆشنبیری و زانستانەی کە رۆژانە بەهۆی جیهانگیرییەوە بەدنیادا بڵاودەبنەوە، دابخات.

کارلێککردن لەگەڵ هەلومەرجی جیهانگیری پێویستە بۆ پاراستنی شوناسی نیشتمانی تایبەتمەندی هەرێمی، بەڵام بانگەشە بۆ ئەم تایبەتمەندییە لەوانەیە بێ پاساو بێت لەحاڵەتی سەرهەڵدانی کلتورێکی جیهانی تر کە چەند چەمکێك لەگەڵ خۆیدا بهێنێت، کە لەوەپێش بوونیان نەبوو بێت و ببنە هۆی فەراهەم کردنی فاکتەرەکانی ئارامی و خۆشگوزەرانی، هەروەها ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتی بسەپێنێت[٤٨].

[٤٨] بروانە: میلود بن غربی، سەرچاوەی پێشوو: ل٨٩.

بەشی سێهەم

کاریگەری جیهانگیری لەسەر سەروەری دەوڵەت بۆ زانینی دەرئەنجامە سیاسیو ئابوریو کۆمەڵایەتیەکانی ئەم پرۆسەیە، ئەم بەشە بەسەر دوو باسدا دابەشکراوە

باسی یەکەم
سەروەری
لەسەردەمی جیهانگیریدا

باسی دووەم
دامەزراوەکانی جیهانگیریو
کاریگەرییان لەسەر سەروەری دەوڵەت

باسی یەکەم

سەروەری لەسەردەمی جیهانگیریدا

کۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهان، کۆمەڵێك گۆڕانکاری قوڵی لەپەیوەندییە نێودەوڵەتیەکاندا هێنایە ئاراوە، چ لەڕووی سیاسیو چ لەڕووی هاوسەنگی نێوان هێزەکانەوە، بەتایبەتی لەدوای دەرکەوتنی یەکێتی سۆڤیەتو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وەك دوو زلهێزی جیهانی.

لێرە بەدواوە ئیدی ئەوروپا وەك تەنها سەنتەری سیاسەتی دەولیو ئابووری جیهانی کۆتایی هات. لەپرۆسەی دووبارە بنیاتنانەوەی ئابوری داڕوخاوی ئەوروپای دوای جەنگدا، وڵاتە یەکگرتووەکانو یەکێتی سۆڤیەت ڕۆڵی سەرەکییان هەبوو. پاشەکشەی ئەوروپا لەهەردوو ڕووی ئابوریو سیاسیەوە، بووە هۆی بەریککەوتنی یەکێتی سۆڤێتو وولاتە یەکگرتووەکان وەك دوو زلهێزی جیهانی کە دەیانویست ڕۆڵێکی کاریگەرییان لەسیاسەتی دەولیدا هەبێت.

لەژێر ڕۆشنایی ئەم گۆڕانکارییانەو دابەشبوونی جیهان لەوکاتەدا بۆ ئۆردووگای خۆرهەڵاتو خۆرئاواو پەرەسەندنی ئەو

کێبەرکێیەی کە لەنێوانیادا هەبوو بۆ ئاڵۆزی سیاسی کە دواتر بەناوی جەنگی ساردەوە ناسرا، لەبەرئەوە دەتوانین بڵێین جەنگی سارد زاراوەیەکە کە بۆ ئەو پەیوەندییە نێودەوڵەتیە تازەیە بەکاردەهات کە لەنێوان هاوپەیمانەکانی جەنگی دووەمی جیهاندا دروست ببوو، لەماوەی نێوان کۆتایی ئەم جەنگەو رووخانی یەکێتی سۆڤێتدا، واتە بەدرێژایی ساڵانی ١٩٤٥-١٩٩١ درێژەی کێشا[٤٩].

دوای رووخانی یەکێتی سۆڤێت و رژێمە سۆشیالیستەکانی ئەوروپای خۆرهەڵات، ململانێی نێوان هەردوو بلۆکی خۆرهەڵات و خۆرئاوا کۆتایی هات. جیهان لەسیستمی دوو جەمسەرییەوە گۆڕا بۆ سیستمی یەك جەمسەری، جیهان پێی نایە سەردەمێکی نوێوە، سەردەمی پێکهاتنی تاك جەمسەری و سەردەمی سەرەتای جیهانگیری ئەمریکی، سیستەمی نێودەوڵەتی لەم قۆناغەدا بەرەو سیستمی نوێی جیهانی هەنگاوی نا.

(سیستەمی نوێی جیهانی) زاراوەیەکە بۆ یەکەم جار بۆشی باوك لەووتارێکیدا کە لەساڵی ١٩٩٠دا ئاراستەی گەلی ئەمریکای کرد بەبۆنەی ناردنی هێزی ئەمریکیەوە بۆ کەنداو بەکاری هێنا.

---

[٤٩] بڕوانە: پێشرەو حمەجان، سەرچاوەی پێشوو: ل٦٦

لەو وتارەدا خەسڵەتەکانی ئەم سیستمە نوێیەی بەم شێوەیە باس کرد، کە بریتییە لە: (لەدایکبوونی سەردەمێکی نوێ، سەردەمی ئاشتی بۆ هەمووگەلان، سەردەمێك کە ئازادە لەهەرجۆرە هەڕەشەیەکی تیرۆرستی بۆ سەر گەلان و دەوڵەتان، هاوکاری و هاوئاهەنگی نێودەوڵەتی بەتایبەتی لەڕێکخراوە ناوچەیی و نێودەوڵەتیەکانەوە، پەرەدان بەدیموکراسی و گەشە سەندن و ئاشتی، کەمکردنەوەی دیاردەی خۆپڕچەککردن، دەستێوەردانی مرۆیی بۆ پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و سنورداركردن یاخود پابەندکردنی سەروەری دەوڵەتان لەپێناوی ئاسایشی دەوڵەتاندا... هتد)[٥٠].

لەپاش جەنگی سارد و بەهۆی لەبەریەك هەڵوەشانەوەی هەندێك دەوڵەت و سەرهەڵدانی ژمارەیەك ململانێ و جەنگی ناوخۆیی، کە ژمارە و رێژەی قوربانییەکانی کۆمەڵی نێودەوڵەتی تووشی شۆك کرد، وەك جەنگەکانی ناوچەی بەلقان، بەدیاریکراویش جەنگی بۆسنە و پاکتاوکردنی دانیشتوانە موسوڵمانەکەی لەلایەن سربەکانەوە، یان جەنگە ئیتنیەکانی ئەفریقیا بەتایبەتی جەنگی ناوخۆیی رواندا کە قوربانییەکانی سەدەها هەزارکەس بوون. ئەم

---

[٥٠] بڕوانە: عوسمان حەسەن شاکر، هەمان سەرچاوەی پێشوو: ل١١٨

جەنگو ململانێیانە هەندێك دەوڵەتی تووشی شکستو لاوازی کرد لەئەنجامدانی ئەرکو لێپسراوێتیەکانی لەبەرامبەر هاوڵاتیانیدا.

ئەم رووداوو گۆڕانکارییانە بوونە هۆی سەرنج راکێشانی کۆمەڵی نێودەوڵەتیو وایان لێکرد کە تەنها تەماشاکەرو بینەر نەبێت بۆ ئەم تراژیدیاو کارەساتانەو بەشێوەیەك لەشێوەکان ئەرکو بەرپرسیارێتی خۆی بەرامبەر بەو گەلو نەتەوانەی تووشی ئەو کارەساتەبوون لەرێگەی دەستێوەردانی مرۆییەوە لەکاروباری ناوخۆی ئەو وڵاتانە، جێبەجێ بکات.

لەبەرئەوەیە کۆمەڵگای نێودەوڵەتی لەرێگەی پرۆسەی جیهانگیرییەوە، لەچەند ئاستێکدا چەمکی رەهای سەروەری نیشتمانی تێپەڕاندووەو پاراستنی مافەکانی مرۆڤو بەهاناوە چوونی گروپو پێکهاتە لاوازەکانی ناو دەوڵەتێکی نەتەوەیی دیاریکراوی خستۆتە پێش بیرۆکەی پاراستنی سەروەری نیشتمانی دەوڵەتەوە.

دەستێوەردان لەکاروباری سربیا بۆ پاراستنی ئەلبانە کۆسۆڤۆییەکانو بڕیاردان لەسەر سەربەخۆیی تەیموری خۆرهەڵاتو بڕیاری پاراستنی کوردستانی عێراق دژ بەحوکمی

رژێمەکەی سەدام حوسێن، لەنمونە بەرجەستەو دیارەکانی لاوازبوونی بنەماکانی سەروەری نیشتمانین.

سەرباری ئەو مەترسیو هەڕەشانەی سەبارەت بەڕۆڵی دەوڵەتو سەروەری نیشتمانی لەسەردەمی جیهانگیریدا باسکران، بەڵام هەندێك لەپسپۆڕان پێیان وایە کە پرۆسەی جیهانگیری هەرگیز دەستبەرداری رۆڵی دەوڵەت نابێت بۆ ئەنجامدانی کارەکانیو دابینکردنی بەرژەوەندییەکانی، بەڵکو بەپێچەوانەوە دەڵێن لەداهاتوودا ئەم گۆڕانکاریانە لەبەرژەوەندی دەوڵەت دەشکێنەوەو ئەوەی پێویستە تەنها ئەوەندەیە کە دەوڵەت هەندێك گۆڕانکاری لەمیکانیزمو رۆڵە ئابوورییەکەیدا بکات بۆ ئەوەی لەگەڵ جیهانگیریدا بگونجێت[٥١].

سکرتێری گشتی پێشوی نەتەوە یەکگرتووەکان (کوفی ئەنان) لەبارەی پرسی سەروەری دەوڵەتان لەسایەی بەجیهانیبووندا، وتارێکی لەگۆڤاری (ئیکۆنۆمیست)دا بڵاوکردۆتەوەو پێی وایە کە پرسی سەروەری دەوڵەتان بەو مانایەی کە تاکو ئێستاو بەر لەدەرکەوتنی پرۆسەی جیهانگیری هەیبووە، ئیتر لەناو پرۆسەی سەرلەنوێ داڕشتنەوەو هەموارکردندایە، لانی کەم بەپێی خواستی

[٥١] بڕوانە: د. ئەنوەر محەممەد فەرەج، سەرچاوەی پێشوو: ل١٥٣

هێزەکانی جیهانگیریو پرۆسەی هاریکاری نێودەوڵەتی، هەروەها دەڵێت لەمڕۆدا پێویستە حکومەتەکان بەپێی بەرژەوەندییەکانی خەڵك کاربکەن نەك بەپێچەوانەوە.

لەهەمان کاتیشدا چاودێریکردنی مافو ئازادییەکانی مرۆڤو سەروەری تاك وەك ئەوەی کە لەدەستوری نەتەوەیەکگرتووەکاندا باسکراون، لەسەر ئاستی جیهانی پشتیوانییان لێ دەکرێت.

یەکێکی تر لەخەسڵەتەکانی پرۆسەی جیهانگیری بریتییە لەپەرەسەندنو دەرکەوتنی کۆمەڵێك پڕەنسیپو بەهای سیاسی کە ئەرکی دەوڵەتانی جیهانە لەپرۆسەی حوکمکردنی وڵاتەکانیاندا رەچاوی بکەن. ئەو بەهاو پڕەنسیپە سیاسیانەش وەك رێزگرتن لەمافەکانی مرۆڤو پیادەکردنی میکانیزمەکانی کاری دیموکراسیو پلورالیزمو ئازادی بیروڕا لەژیانی سیاسیدا. بۆچوونە ناو هەندێك رێکخراوی نێودەوڵەتیو سوودمەندبوون لەکۆمەکی ئابوری نێودەوڵەتی، رێزگرتن لەم بەهاو پڕەنسیپانە مەرجێکی سەرەکییە، حوکمکردن بەپێی ئەم پڕەنسیپو بەهایانە بەتێڕوانینی هەندێ لەپسپۆڕان وەك مۆدێلێکی حوکمڕانی لێهاتووە.

لەئێستاداو لەسایەی جیهانگیریدا، بەرپێگرتنو قەلاچۆکردنی هەڕەشەی تیرۆر بەتەنها وەك پرسێکی ناوخۆیی دەوڵەت تەماشای ناکرێت، بەڵکو بووە بەپرسێکی نێودەوڵەتی، لەبەرئەوەی

لەهەمووکاتێکدا مەترسی پەرەسەندنی هەڕەشەی تیرۆرو گواستنەوەی لەشوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر ئەگەرێکی کراوەیە، بۆیە زلهێزانی جیهان لەم بارەیەوە بێ دەنگ نابن لەهەر کەمتەرخەمیەك.

سەرەنجام لەسایەی سیستمی نوێی جیهانو جیهانگیریدا، دەوڵەت بەشێکی زۆر لەچەمکە کلاسیکیەکانی لەدەستدەدا، بەتایبەتی رەگەزی سەروەری خۆیی (السيادة الذاتية).

واتە، هەردوو پڕەنسیپی سەروەریو دەستێوەرنەدان، ئەگەر وەك دوو چەمکی رەها وەربیگرینو سەیری بکەین لەگەڵ ئەو گۆڕانکاریو پەرەسەندنانەی کە بەسەر کۆمەڵگاکانی ئەمڕۆدا هاتوون ناگونجێن، ئەم دوو چەمکە پاشەکشەیان کردووە لەبەردەم ژمارەیەك بەهای تردا، پاشەکشەش چەند شێوازێکی بەخۆوە بینیووە، هەندێکیان پەیوەندی بەپڕەنسیپی رەهاوە نەماوە، بەڵکو بواردنەکانی زیادی کردووە.

لەسەرەتای سەدەی بیستەوە هەوڵی زیادکردنی پانتایی خۆڕێکخستنو کارکردن بۆ یەکخستنی گەلان درا بەشێوازێکی جیاوازتر لەشێوەی دەوڵەت، سەرەنجام چەندین رێکخراوی نێودەوڵەتیو هەرێمیو ئاژانسی نێودەوڵەتی تایبەتمەند دامەزرا بۆ رێکخستنی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بەشێوازێکی نوێی کاریگەر

بۆ هێنانەدی خەونەکانی مرۆڤایەتی، کە هەردوو چەمکی دەستێوەرنەدان و سەروەری بەمانا ڕەهاکەیان کۆسپی بەردەم هێنانەدی ئەو خەونانە بوون.

لەم سۆنگەیەوە کۆمەڵی نێودەوڵەتی هەنگاوی ئازایانەی نا بۆ پابەندکردنی سەروەری دەوڵەت و دەستێوەردان بۆ ڕێکخستن و چارەسەرکردنی زۆر مەسەلە کە دەوڵەتان بەو کارانەیان دادەنان کە لەچوارچێوەی دەستێوەردانی کرۆکی پسپۆری ناوخۆییە و ڕێگری کۆمەڵی نێودەوڵەتی دەکرد لەدەستێوەردان، بێجگە لەڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان ئاژانسەکانی تایبەتمەند ڕۆڵیان زیادی کرد، قەوارە و هێزی جیا لەقەوارەی نەتەوەیی دەرکەوتن، وەك ڕێکخراوی ناحکومی و کۆمپانیا فرە ڕەگەزەکان، وەك هێزێکی کاریگەر ڕۆڵی بەرچاویان بینی لەپەیوەندییە نێودەوڵەتیەکاندا، ئەوەش بووە هۆی کەم بوونەوەی ڕۆڵی دەوڵەت و حکومەتەکان لەبوارە جیاجیاکانی ئابوری و کۆمەڵایەتی و تەنانەت سیاسیشدا.

هەندێ گۆڕانکاری ڕوویاندا پەیوەندی بەپێشکەوتنی یاسای نێودەوڵەتیەوە هەبوو. زۆر بوار و پرسی ڕێکدەخست کە پێشتر بۆ پسپۆری ناوخۆیی دەوڵەتان دانرابوو، ئەمەش بووە هۆی کەم

بوونەوەی پسپۆرییەکانی دەوڵەت لەبەرژەوەندی پسپۆرییەکانی یاسای نێودەوڵەتی و ڕێکخراوەی نێودەوڵەتی[٥٢].

لەکۆتایی سەدەی بیست و سەرەتای سەدەی بیست و یەکدا، نەتەوە یەکگرتووەکان چالاکی و جموجۆڵێکی زۆری بەخۆوە بینی بۆ چارەسەرکردنی قەیران و کێشە نێودەوڵەتیەکان بەشێوەیەك کە پێشتر وێنەی نەبووە، بەتایبەتی دەستێوەردان لەکێشەوگرفتە ناوخۆییەکان کە تا کاتێکی نزیك بەکارێکی ناوخۆیی لەقەڵەم دەدرا.

بەپێی بڕگەی حەوتی مادەی دووی پەیماننامەکە، نەتەوە یەکگرتووەکان بۆی نییە دەست لەکاروباری ناوخۆیی دەوڵەتان وەربدات، زۆرجار نەتەوە یەکگرتووەکان بەوە تۆمەتبار دەکرێ کە مادەی دووی پەیماننامەکە دەقێکی ڕوون و ڕاشکاو نییە، کە ڕێگە بەنەتەوە یەکگرتووەکان بدات دەست لەکاروباری ناوخۆیی دەوڵەتان وەربدات، دەبێ بیانوو بەڵگەی یاسایی بەهێز هەبێ کە نەتەوە یەکگرتووەکان پشتی پێ ببەستێ بۆ ئەوەی پاساوی

---

[٥٢] بڕوانە: خەلیل عەبدوڵڵا، سەرچاوەی پێشوو: ل٤٧

دەستێوەردان بکات بەپێچەوانەی ئەمەوە ئەو دەستێوەردانە بەپێشێلکردنی دەقی پەیماننامەکەو کارێکی ناڕەوا دادەنرێ[٥٣].

دیارترین نموونەی دەستێوەردانی نەتەوە یەکگرتووەکان لەکاروباری ناوخۆی دەوڵەتاندا، دەستێوەردانی مرۆییە لەکوردستانی عیراق، کە نەتەوە یەکگرتووەکان بەپێی بڕیاری ژمارە (٦٨٨)ی رۆژی ٥ی نیسانی ١٩٩١ پێی هەستا، بەوەش سەرەتایەکی نوێ لەکاری نەتەوە یەکگرتووەکان دەستی پێکرد لەدەستێوەردانی ناوخۆیی بۆ پاراستنی مافەکانی مرۆڤ.

پاساوی سەرەکی دەرچوونی بڕیاری(٦٨٨) دەستێوەردان بوو بۆ بەرژەوەندی گەلی عیراق بەگشتی و گەلی کورد بەتایبەتی بۆ پاراستنی لەسەرکوتکردنی رژێمی بەغدا، ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی لەو بڕیارەدا هەردوو لایەنی سەرکوتکردنی دانیشتوانی مەدەنی و هەڕەشەی بۆ سەر ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتی پێکەوە گرێدابوو.

لەلایەکی ترەوە ئەنجومەنی ئاسایش لەڕێگەی بڕیاری(٦٨٨)وە مامەڵەی لەگەڵ ئەو پرسەدا کردووە وەك کێشەیەکی نێودەوڵی نا، بەڵکو وەك کێشەی نێوان حکومەتی عیراق و دانیشتوانەکەی.

(٥٣) بڕوانە: عبدالفتاح عبدالرزاق، سەرچاوەی پێشوو: ل١٥٣

ئەنجومەنی ئاسایش ئیدانەی سەرکوتکردنی دانیشتوانی مەدەنی کردووەو میکانیزمی گونجاوی بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە داناوە، سەرکوتکردنی ناوخۆیی و هەڕەشەی بۆ سەر ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتی پێکەوە گرێداوە، بەمەبەستی ئەوەی پاساوێکی یاسایی بەهێزی هەبێ بۆ دەستێوەردان، چونکە ئەنجومەنی ئاسایش بەپێی مادەی (٢٤)و فەسڵەکانی (٦،٧،٨،١٢)ی پەیماننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان ئەرکی سەرەکی پاراستنی ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتیە، ئەنجومەنی ئاسایش توانیوێتی دەسەڵاتەکانی تەوزیف بکات بەپێی فەسڵی حەوت بۆ پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و چارەسەرکردنی کێشەکان و ناکۆکییە ناوخۆییەکان.

سەرباری ئەو راستیانەی کە بڕیاری (٦٨٨) لەخۆی گرتووە، دەتوانین بڵێین بڕیاری (٦٨٨) یەکەم پێشینەی دەستێوەردانی مرۆیی نێودەوڵەتی نیە، بەڵکو پێشتر نەتەوە یەکگرتووەکان دەستێوەردانی مرۆیی لەکاروباری ناوخۆی ئەفریقیا و رۆدیسیا کردووەو دواتریش نەتەوە یەکگرتووەکان لەبۆسنەو هێرزۆ گۆڤینیا و سۆماڵ و رواندا و هایتی و کۆسۆڤۆو مۆزەمبیق و تەیموری خۆرهەڵات دەستێوەردانی مرۆیی کردووە.

بەڵام سەرباری ئەو راستیانەی سەرەوە، دەتوانین بڵێین کە دەرکردنی بڕیاری (٦٨٨) وەرچەرخانێکی گەورەبوو لەفیقهو پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان کە ڕێگەی بەدەستێوەردانی مرۆییدا بۆ زامنکردنی پاراستنی مافەکانی مرۆڤ لەدژی ئەو دەوڵەتانەی کە ئەم مافە پێشێل دەکەن.

ئەم بڕیارە هەردوو پڕەنسیپی سەروەری کلاسیکیو دەستێوەرنەدان لەکاروباری ناوخۆیی دەوڵەتانی کاڵ کردەوە.

هەروەها بەهۆی ئەو سەرکوتو کردەوە توندو تیژیانەی کە رژێمی سەرهەنگ محمد قەزافی لەدژی گەلی لیبیا پەیڕەوی کردو بوونە هۆی کوژرانی زیاتر لەدەهەزار کەس، لە(١٢)ی ئازاری ساڵی ٢٠١١دا کۆمەڵەی وڵاتانی عەرەبی داوای لەئەنجومەنی ئاسایش کرد ناوچەی دژە فڕینی ئاسمانی بەسەر لیبیادا بسەپێنێو بەرپرسیارێتیەکانی خۆی بەرامبەر بەگەلی لیبیا لەئەستۆبگرێ.

لەم سۆنگەیەوە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان لەڕۆژی (١٧)ی مارسی ئەم ساڵدا (٢٠١١) بڕیاری ژمارە (١٩٧٣)ی دەرکرد.

بەهۆی ئەم بڕیارەوە ئەنجومەنی ئاسایش ناوچەی دژەفڕینی ئاسمانی بەسەر ئاسمانی لیبیادا سەپاندو داوای گرتنەبەری هەموو ڕێوشوێنێکی کرد کە ببێتە هۆی پاراستنی هاوڵاتیانی

لیبیا لەدەستدرێژی هێزەکانی قەزافی، بەبۆردمانی ئاسمانی هێزەکانی لیبیاشەوە. بەکردەوەش لە (١٩)ی مارسدا هاوپەیمانێتی نێودەوڵەتی بەسەرکردایەتی وڵاتە یەکگرتووەکانو بەریتانیاو فەرەنسا لەپرۆسەی "بەرەبەیانی ئەودیسیا"دا هێرشی ئاسمانییان بۆ سەر ئامانجە سەربازییەکانی لیبیا دەست پێکرد[٥٤].

[٥٤] بڕوانە: محمد عبده حسنين، التدخل الدولي في ليبيا "فجر أوديسيا". جريدة شرق الاوسط، ٢٥ مارس ٢٠١١، عدد: ١١٠٨٥.

باسی دووەم

دامەزراوەکانی جیهانگیریو کاریگەرییان لەسەر سەروەری دەوڵەت

جیهانگیری لەڕێگەی چەند کۆمپانیاو دامەزراوەیەکی ئابوریو پیشەسازیو نەختیەوە، تێڕوانینو دنیابینیو سیاسەتەکانی خۆی لەبوارەکانی سیاسیو ئابوریو کلتوریدا پیادەدەکات.

ئەم کۆمپانیاو دامەزراوە ئابورییانە بەهۆی خواستو ئارەزوویان بۆ سوودو قازانجی خێرا، هەستاون بەدامەزراندنو کردنەوەی هەندێ کارگەیان لقی کۆمپانیا پیشەسازییەکانیان لەووڵاتانی تازە پێگەیشتوودا، ئەویش بەهۆی بوونی بازاڕی کاری هەرزانەوە، لەبەرئەوەی کاڵاو شمەکی بەرهەم هێنراو لەم وڵاتانەدا ئاستی تێچوونی نزمەو ئەمەش بڕی قازانج دەباتە سەرەوە.

ئەم کۆمپانیاو دامەزراوانە وڵاتەکانیان بۆ چەند جۆرێك پۆڵین کردووە، بەشێك لەم وڵاتانە تایبەت کراون بۆ بەرهەم هێنان بەهۆی هەرزانی دەستی کاروکەمی نرخی تێچوونەوە، هەندێکی تریان تایبەتکراوە بەوەبەرهێنانی دارایی.

لەم باسەدا هەوڵدەدەین بەکورتی تیشکێك بخەینەسەر سێ دانە لەدیارترینو گرنگترین دامەزراوەکانی جیهانگیری ئەوانیش کە بریتین لە: هەردوو دامەزراوەی بریتۆن وودز (بانکی نێودەوڵەتی بۆ بیناسازیو ئاوەدانکردنەوەو سندوقی دراوی نێودەوڵەتی)، ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی World Trade Organization، کۆمپانیا فرە ڕەگەزەکان.

یەکەم: هەردوو دامەزراوەی برتیوون وودز (بانکی نێودەوڵەتی بۆ ئاوەدانکردنەوەو بیناسازیو سندوقی دراوی نێودەوڵەتی):

دوو دامەزراوەی فرەنەتەوەیین، بەهۆی ڕێککەوتنامەی برتیون وودزەوە لەساڵی (١٩٤٧)ەوە دەستیان بەکارکردووە.

بانکی نێودەوڵەتی بۆ بیناسازیو ئاوەدانکردنەوە کار بۆ دابین کردنی کۆمەکی ئابوری دەکات بۆ ئەندامەکانی بەتایبەتی وڵاتە تازە گەشەکردووەکان بەمەبەستی بەهێزکردنی ئابوری ئەم وڵاتانە.

ئەم بانکە پشتگیریو کۆمەکی گەلێك پرۆژەی وەبەرهێنانی ماوە درێژەی کردووە، لەوانەش پرۆژەکانی ژێرخانی ئابوری، ئەم بانکە

بەپێی پرەنسیپەكانی كاری بازرگانی كاردەكات، واتە تەنها قەرز بەو وڵاتانە دەدات كە توانای دانەوەیان هەیە[٥٥].

بەڵام سندوقی دراوی نێودەوڵەتی (IMF) International Monetayyfand وەك دەزگایەكی پسپۆڕی نەتەوە یەكگرتووەكان لەساڵی (١٩٤٥) دروست بوو، بەئامانجی پشتگیری و بەهێزكردنی كۆمەكی نێودەوڵەتی نێوان دەوڵەتان لەبواری دراو و داراییدا، لەپەیماننامەی رێكخراوەكەدا ئەو ئامانجە گشتییانە دیاریكراون كە ئەم دەزگا نێودەوڵەتییە هەوڵی بەدیهێنانیان دەدات، لەو ئامانجانەش: پشتگیری كردنی سەقامگیری دراوی جیهانی لەرێگەی دروستكردنی سیستەمێكی جێگیری مامەڵەو ئاڵوێری دراویی، هێنانەئارای سیستەمێكی دراوی جیهانی فرەلایەن و فەراهەمكردنی یەدەگێكی دراوی لەچوارچێوەی سندوقەكەدا بۆ یارمەتیدانی وڵاتانی دراوسێ بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو تێكچوونی هاوسەنگییە كورتخانەیەی كە لەبودجەی خەرجییەكاندا دروست بووە[٥٦].

---

[٥٥] برِوانە: محمد رياض (الابرش و نبيل ممدزوق، الخصصة (أفاقها ما بعادها ـ حورات لقرن جديد) الطبعة الأولى، الفكر، دمشق، ١٩٩٩، ٢٧٨ص.

[٥٦] برِوانە: د.فلاح كاظم المهنة، العولمه والجدل الدائر حولها، الطبعة الأولى، دار الوراق للنشر، عمان، ٢٠٠١،ص ١٢٤.

لەوەتەی ئەم قەیرانە جیهانییەی ئەم دواییەش كۆتایی هاتووە سندوقی دراوی نێودەوڵەتی جەخت لەسەر دیاریكردنی دەسەڵاتەكانی و نوێكردنەوەیان دەكات بەجۆرێك كە هەموو سیاسەتەكانی ئابوری گشتی و كەرتی دارایی بگرێتەوە، كە كاریگەرییان لەسەر سەقامگیری جیهانی هەیە.

سیاسەتی دراوی پێش دروستبوونی ئەم دوو دامەزراوەیە، دەچووە بواری پسپۆڕێتی وڵاتانی خاوەن سەروەرییەوە، بەڵام لەدوای دروستبوونی ئەم دوو دامەزراوەیەوە رەوشی نێودەوڵەتی گۆڕی لەقۆناغی سەروەری دەوڵەتەوە لەبواری سیاسەتی دراویدا بۆ قۆناغی هەژموونی سیستەمی دراوی نێودەوڵەتی.

دووەم: رێكخراوی بازرگانی جیهانی world Trade Organization

لەدایكبوونی رێكخراوی بازرگانی جیهانی كاری كردە سەر ئابوری جیهانی و پەیوەندییە ئابورییەكانی نێوان باكورو باشور، بەجۆرێك وای لەباكور كرد (٨٧٪) ی دەرامەتی جیهانی بۆ خۆی بێت و لە (٩٤٪)ی هەناردەكانی جیهانی هەر هی خۆی بێت.

رێكخراوی بازرگانی جیهانی لەگەڵ دەستبەكاربوونیدا كۆمەڵێك پەیوەندی بازرگانی چڕوپڕو تێكهەڵكێشراوی لەگەڵ خۆیدا هێنا،

ئەم رێکخراوە کە (١٤٢) دەوڵەت ئەندامە تیادا، نیشانەی هەژموون و باڵادەستی سیستمی سەرمایەدارییە بەهەموو پرەنسیپ و ئامرازەکانەوە.

لەسەر ئاستی جیهانی ئەم رێکخراوە کاری بۆ پتەوکردنی ئابوری جیهانی لەرێگەی ئازادکردنی بازرگانی لەهەموو کۆت و بەندەکان و بەرزکردنەوەی ئاستی داهاتی نەتەوەیی راستەقینەی دەوڵەتانی ئەندام و ئاسانکاری و گەیشتن بە بازاڕە جیهانیەکان و کۆمەکی دەوڵەتان لەچارەسەرکردنی کێشەی میکانیزمە ئیدارییەکان کە پەیوەستن بە سیاسەتی بازرگانی و دارایی و نەختینەکانەوە.

بەهۆی دروست بوونی رێکخراوی بازرگانی جیهانی، ئابوری جیهانی وەرچەرخانێکی گەورەی بەخۆوە بینی و کۆمەڵی نێودەوڵەتی ناچارکرد بۆ ئەوەی جارێکی تر بەپرەنسیپ و ئایدۆلۆژیا ئابورییەکانی خۆیاندا بچنەوە.

دوای ئەوەی ئەم رێکخراوە کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر ئابوری جیهانی دانا، لەهەمان کاتیشدا بووە روخسار و پێشرەوی جیهانگیری و وەك بزووتنەوەی راستەقینەی سیستمی سەرمایەداری خۆی دەرخست، ترسێك وڵاتانی تازەپێگەیشتووی گرتەوە، ترس لەچارەنووسی خۆیان و ئابورییەکانیان کە بەرەو

قەیران و هەڵدێر بڕواو بکەونە ژێر رەحمەتی ئابوری وڵاتە دەوڵەمەندەکانەوە.

رۆژی (٣٠) ی تشرینی دووەمی ١٩٩٩، رێکخراوی بازرگانی جیهانی ویستی کۆنگرەی وزاری خۆی لەشاری (سیاتڵ)ی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ببەستێ، ئەم رووداوە بووە هۆکاری ئەوەی کە جیهان گەورەترین خۆپیشاندان لەدژی رێکخراوەکە و لەدژی جیهانگیری بەخۆوە بینی ، ئەم خۆپیشاندانانە لەلایەن (٨٠٠) رێکخراوەوە کە سەر بە (٧٥) دەوڵەت بوون رێکخرابوو. ئەم خۆپیشاندانە لەلایەن رێکخراوەکانی کۆمەڵی مەدەنییەوە رێکخرابوو.

بەکورتی لەدایکبوونی رێکخراوی بازرگانی جیهانی لەپاش تێپەڕبوونی قۆناغەیەك بەدوای یەکەکانی و گەیشتنی بەم قۆناغەی ئێستا، بەشێوەیەکی گشتی کۆمەڵێك دەستکەوتی لەگەڵ خۆیدا هێنا بۆ تێکڕای مرۆڤایەتی.

رێکخراوەکە گوڕێکی زیاتریدا بە دەوڵەتانی تازەپێگەیشتوو بەرەو جیهانگیری، جیهانگیرییەك کە رەهەندێکی گشتگیری (شمولی) لەبوارە ئابوری و کۆمەڵایەتی و سیاسیەکاندا لێکەوتەوە. بەشێوەیەکی گشتی وڵاتانی تازەپێگەیشتوو بەهۆی

جیهانگیرییەوە توانییان چەند دەستکەوتو داهێنانێك بەدەست بێنن کە بریتیین لە:

پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا، بەهێزبوونی سیاسەتی دراوی، زیادبوونی سەرمایەی دراوی و ماڵی، رێککەوتن لەسەر بنەماو رێسای یاسا بازرگانییەکان.

هەرچەندە ئەم رێکخراوە لەبنەڕەتەوە هاتووە بۆ چەسپاندنی هاریکاری نێودەوڵەتی لەبواری بازرگانیداو کارکردن لەگەڵ بانکی نێودەوڵەتی و سندوقی نەختی نێودەوڵەتی و ئاژانسە پاشکۆکانیان لەپێناو زیاتر هێنانەدی هارمۆنی لەپرۆسەی دروستکردنی بڕیارە ئابورییەکان لەنەتەوە یەکگرتووەکاندا، سەرەڕای گرتنە ئەستۆی چەند ئەرکێکی تر لەوانە: سەرپەرشتیکردنی جێبەجێکردنی رێککەوتنامەو پەیوەندییە بازرگانییەکانی نێوان دەوڵەتە ئەندامەکانی رێکدەخات، رێکخستنی ئەو دانوستاندنانەی کە لەئایندەدا لەنێوان دەوڵەتە ئەندامەکاندا ئەنجام دەدرێن، چارەسەرکردنی ئەو ململانێیانەی کە دەشێ رووبدەن لەنێوان دەوڵەتە ئەندامەکاندا لەکاتی جێبەجێکردنی رێککەوتنامە بازرگانییە نێودەوڵەتییەکاندا، چاودێریکردنی سیاسەتە

بازرگانییەکانی دەوڵەتە ئەندامەکان بەگوێرەی ئەو میکانیزمانەی کە لەسەری رێککەوتون[٥٧].

سێهەم: کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان Multinational Company

کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان ئەو کۆمپانیایانەن کە خاوەندارێتییەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ هەژمونی چەند رەگەزنامەیەکی جیاوازو هەمەڕەنگ، هەروەها لەڕووی کارگێڕیشەوە فرەیی بەسەریدا زاڵەو سنوری کارەکانیشی پانتاییەکی بەرفراوان لەخۆدەگرێ کە سنوری چەندین وڵاتی دوور لەیەك و جیاواز دەگرێتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەمانەشدا سیاسەت و ستراتیژی و پلانی کارەکەی لەوڵاتێکی دیاریکراودا بەرنامەی بۆ دادەنرێ و دادەڕێژرێ کە پێی دەوترێ دەوڵەتی دایك Home Country، هەرچەندە چالاکیەکانی سنوری نیشتمانی و هەرێمایەتی دەوڵەتی دایك تێدەپەڕێنێ و کارو چالاکییەکانی دەباتە ناو وڵاتانی ترەوە کە پێیان دەوترێ دەوڵەتانی خانەخوێ Host Countries.

[٥٧] بڕوانە: ابراهيم العيسوي، الغات واخواتها، النظام الجديد للتجارة العالمية ومستقبل التنمية العربية، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت ١٩٩٥،ص ٨١.

ئەم کۆمپانیایانە لەچالاکییەکانیاندا پشت بە بازاڕی چەندین وڵات دەبەستن، هەروەها سیاسەتو ستراتیژییەتو بڕیارەکانیشیان سروشتێکی نێودەوڵەتیو جیهانی هەیە، هەر لەم سۆنگەیەشەوەیە کە بەکۆمپانیا فرەڕەگەزەکان ناسراون لەبەرئەوەی سنورە نیشتمانیو نەتەوەییەکان تێدەپەڕێنو لەئاستێکی بەرزی ئازادی جوڵەو گواستنەوەی سەرچاوەکانو رەگەزەکانی بەرهەمهێنان (سەرمایەو کار)، بەهرەمەندن[٥٨].

ئەم کۆمپانیایانە رۆڵێکی سەرەکییان هەیە لەفۆرمۆڵەو داڕشتنی خەسڵەتو میکانیزمەکانی سیستمی ئابوری جیهانی نوێو جەخت کردنەوە لەسەر سروشتە جیهانیو سەروو نەتەوەییەکەی، هەروەها هۆکاری سەرەکی سەرهەڵدانی جیهانگیری بوون. کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان کە گرنگترین رووخساری دیاردەی جیهانگیری یان سیستەمی ئابوری مودیرنە، لەکۆمەڵێك خەسڵەتو تایبەتمەندی بەهرەمەندن، کە سروشتێکی جیاوازو تایبەتمەندی پێبەخشیوونو رۆڵو کاریگەریشیانی لەسەر سیستەمی ئابوری هاوچەرخ دیاری کردووە، لەگرنگترین ئەو خەسڵەتانەش ئەمانەی خوارەوەن:

[٥٨] بڕوانە: هیڤی امجد حسن، سەرچاوەی پێشوو: ل٣٠

١. گەورەیی قەبارەکەی: یەکێك لەتایبەتمەندییە دیارەکانی ئەم کۆمپانیایانە گەورەییو بەرفراوانی قەبارەکەیەتی وەك چەند قەبارەیەکی ئابوری زەبەلاح، لەونیشانانەش کە ئاماژەیەکن بۆ رادەی گەورەیی ئەم کۆمپانیایانە قەبارەی سەرمایەو پرۆژەکانی وەبەرهێنانو هەمەڕەنگی شمەكو ئەو کاڵایانەی کە بەرهەمی دەهێننو بڕی ئەو سوودو قازانجەی کە بەدەستی دەهێنن. بۆ نموونە بەپێی پێوەری تایبەتی ژمارەی کاڵا فرۆشراوەکان ئاستی داهاتو دەسکەوتی کۆمپانیای میتسوبیشی لەناو پێنج سەد کۆمپانیای فرەڕەگەزدا بۆ ساڵی ١٩٩٥ بڕی ١٨٤،٤ ملیار دۆلار بووە کە دەکاتە لە ٤٤٪ کۆی بەرهەمی ناوخۆیی گشتی جیهانی[٥٩].

٢. زیادبوونی ئاستی هەمەجۆری چالاکییەکان: بەڕێوەبەرانو پلان داڕێژانی ئەم کۆمپانیایانە لەپێناوی کەمکردنەوەی ئەگەری زیانو دابەزینی ئاستی قازانجی کۆمپانیاکان ئەم رێوشوێنەی گرتۆتەبەر بەبەرفراوانکردنو هەمەجۆرکردنی شێوەو جۆری بەرهەمەکان.

[٥٩] بڕوانە: شرکە متعددە الجنسیات، WWW.Marefa.org/index.

٣ـ بڵاوبوونەوەی جوگرافی . بازاڕەکان: یەکێك لەخەسڵەتە دیارەکانی ئەم کۆمپانیایانە درێژبوونەوەی جوگرافی و بەرفراوانی و گەورەیی ئەو بازاڕەیە کە دایدەپۆشێت لەدەرەوەی دەوڵەتی دایك.

٤ــ دروستکردنی هاوپەیمانی ستراتیژی: لەگرنگترین تایبەتمەندییەکانی کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان دروستکردنی هاوپەیمانییە لەنێوان خۆیاندا بەمەبەستی دروستکردنی هاوپەیمانی ستراتیژی لەپێناوی پاراستنی بەرژەوەندییە ئابورییە هاوبەشەکانیان و پتەوکردنی تواناکانیان لەبواری کێبەرکێ و خستنەبازاڕەوە.

٥. تایبەتمەندی مۆنۆپۆڵی: کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان لەکۆمەڵێك تایبەتمەندی مۆنۆپۆڵی بەهرەمەندن، هۆکاری ئەم تایبەتمەندییەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە چوارچێوەی ئەو بازاڕەی کە ئەم کۆمپانیایانە کاری تێدەکەن شێوەی قۆرخکردنی کەمینەیەکی لەخۆگرتووە، ئەم کۆمپانیایانە توانیویانە قۆرخی تەکنەلۆژیای هاوچەرخ و توانا هونەری و کارگێڕیە باڵا و پسپۆڕەکان بکەن.

ئەمە سەرباری توانای ئاڵوێری بەرهەم و وەبەرهێنان لەسەر ئاستی جیهان و کۆکردنەوەی سەرمایەی جیهانی لەچوارچێوەی

سەرمایەی کۆمپانیاکاندا، لەخەسڵەتەکانی کۆمپانیا فرەڕەگەزەکانن.

دەرئەنجام
و
راسپاردەکان

دەرئەنجام

١ـ بیرۆکەی دروستکردنی حکومەتێکی جیهانی یاخود جیهانگیر، خەونێکی مرۆڤایەتی بووە هەر لەسەردەمی گۆڕینەوەی شمەك بەشمەك (المقایضة) وە تا بەسەردەمی کشتوکاڵو بازرگانیو شۆڕشی پیشەسازیو تا بەجیهانگیری دەگات، بەڵام جەنگو جیاوازی بەرژەوەندییە نیشتمانیەکانو تایبەتمەندی نەتەوەییو پابەندبوونی دەوڵەتان پێوەی، ئاستەنگ بوون لەبەردەم هێنانەدیو بەرجەستەکردنی ئەم خەونەدا.

٢ـ خاڵی سەرەکی لەجیاوازی نێوان توێژەرانو سیستمی حوکمدا سەبارەت بەچەمکی جیهانگیری، بریتیە لەدووری نێوان شارستانیەتەکانو جیاوازی نێوان ئایدۆلۆژیا سیاسیەکان کە خۆی لەسیستمی دەسەڵاتداریێتی جیاوازو هەڵوێستی ئایدۆلۆژی هەر بەشێکیاندا دەبینێتەوە.

٣ـ جیهانگیری بەم چەمکە نوێیەی دیاردەیەکی نوێیە، با رەگوریشەی قوڵی مێژوویشی هەبێت، لەبەرئەوەی بەرهەمی پێشکەوتنی مرۆڤو شارستانێتی مرۆڤایەتییە، هەروەها بەرهەمی شۆڕشی تەکنەلۆژیو زانستی ئەم سەردەمەیە بەشێوەیەکی تایبەتی.

٤. چەمکی سەروەری بەمانا رەهاکەی، لەهەلومەرجی باڵادەستی سیستمی فیودالی (دەرەبەگایەتی)و دەسەڵاتی کڵێسەو ئیمپراتۆریەتی بەهێزدا سەری هەڵدا، کە بووە هۆی سەرهەڵدانی دەوڵەت، سەرباری ئەوەش لەپێناوی ئەوەی وەك قەوارەیەکی سەربەخۆ بناسرێو لێی بڕوانرێ، کۆمەڵی نێودەوڵەتی بۆ ماوەیەکی دورو درێژ بە چەمکی سەروەری رەهاوە پابەندنەبوو لەهەردوو بواری ناوخۆیی و دەرەکیدا.

٥ـ ئەو گۆڕانکاریو پەرەسەندنانەی کە لەدوا دەیەی کۆتایی سەدەی پێشووەوە روویانداوە (واتەی لە ١٩٩٠ بەدواوە)،

دۆخێکی سیاسی نێودەوڵەتیو هەرێمی وای هێناوەتە ئاراوە کە چەمکی سەروەری بەمانا کلاسیکیەکەی ناتوانێ رووبەڕووی ئەم دۆخە نوێیە ببێتەوە، ئەمەش بەو مانایە دێت کە پابەندبوونو دەستگرتن بەو چەمكو تێگەیشتنە تەقلیدییەی کە سەبارەت بە سەروەری دەوڵەت هەیە، بەکردەوە دەبێتە ئاستەنگ لەبەردەم ئەو گۆڕانکاریو پەرەسەندنانەدا.

٦ـ دەوڵەتان وردە وردە دەرکیان بەو راستیە کردووە کە پابەندبوون بەچەمکی سەروەری کلاسیکییەوە دەبێتە هۆی لەناوچوونی خودی دەوڵەتەکە خۆیو وای لێدەکات بکەوێتە پەراوێزی کۆمەڵی نێودەوڵەتیەوە، لەم سۆنگەیەوەیە کە دەوڵەتان بەشێوەیەکی گشتی لەهەوڵی ئەوەدان ئەگەر چی نەشتوانن بەتەواوەتی خۆیان لەگەڵ ئەم گۆڕانکاریانەدا بگونجێنن، ئەوا هەر هیچ نەبێت لانی کەم بتوانن لەکاروانی رووداوو گۆڕانکارییەکان بەجێنەمێنن.

٧ـ بەهۆی سەرهەڵدانی جیهانگیرییەوە بەشێوەو شێوازە جیاوازە سیاسیو ئابوریو کلتورییەکانیەوە، کۆمەڵی نێودەوڵەتی بەکۆژان (معاناة)ەکانی گەلی کورد ئاشنابوونو لەقەبارەی ئەو کارەساتو تاوانانە تێگەیشتن کە رژێمی پێشوو بەسەر ئەم گەلەی هێناوە.

ئەم راستیانەش بوونە فاکتەرێك بۆ بەئاگاهاتنەوەی ویژدانی مرۆڤایەتی و دانانی سنورێك بۆ ئەو ستەمو پێشیلکاریانەی کە بەرامبەر بەگەلی کورد دەکران، ئەویش لەڕێگەی دەستێوەردانی نێودەوڵەتیەوە بەمەبەستی کۆمەكو پشتگیری کردنی گەلی کورد لەپێناوی بەدەستهێنانی مافە رەواکانیدا، ئەم دەستێوەردانەش بەهۆی دەرچوونی بڕیاری ژمارە (٦٨٨)ی ئەنجومەنی ئاسایشی ساڵی ١٩٩١وە بوو.

ئەم بڕیارە لەجێبەجێکردنەکەیدا کۆمەڵێك میکانیزمی پەیڕەو دەکرد کە تا ئەوکاتە تاڕادەیەکی زۆر نوێ بوون بۆ کۆمەڵی نێودەوڵەتی و بوونە هۆی پێشێل کردنی چەمکی سەروەری دەوڵەتی عیراق بەتێگەیشتنە کلاسیکیەکەی چەمکی سەروەری کە بەمانای سەروەری رەها دێت.

٨ــ بڕگەی حەوتی مادەی دووی پەیماننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان بەشێوەیەکی رۆشنو راشکاو پڕەنسیپی دەستێوەردانی رەتنەکردۆتەوە، بەڵکو داڕشتنی ئەم بڕگەیە بەشێوەیەکی لاستیکیەو ئاڵۆزیو ناڕۆنی پێوەدیارە، بەهۆی دیارینەکردنی پسپۆڕێتی دەوڵەت لەکاروبارە ناوخۆییەکاندا. کەواتە بەپشت بەستن بەم مادەیەو بەکردەوەش مافەکانی مرۆڤ بوونەتە پرسێکی نێودەوڵەتی.

٩. لەسەر دەوڵەتان پێویستە کە دیاردەی جیهانگیری کە بەهۆی میکانیزمو رەهەندە جیاوازەکانییەوە دنیای داگیرکردووە قبوڵ بکەن، هەروەها پێویستە بەووریاییەوە مامەڵەی لەگەڵدا بکەن (بەتایبەت وڵاتانی تازەپێگەیشتوو)، بەشێوەیەك خۆیان لەلایەنە سلبیەکانی بەدووربگرن.

راسپاردەکان

١ــ پێویستە لەسەر لیژنەی یاسایی سەر بەنەتەوە یەکگرتووەکان رۆڵێکی کاراو کاریگەری هەبێ لەسەر سەرلەنوێ داڕشتنەوەی چەمكو زاراوە یاساییەکان، بەتایبەتی چەمکی سەروەری دەوڵەت بۆ ئەوەی لەگەڵ گۆڕانکارییە سیاسیەکاندا خۆیان بگونجێنن.

٢ــ لەسەر دەوڵەتان پێویستە، بەتایبەت دەوڵەتانی تازەپێگەیشتوو کە رێز لەمافەکانی مرۆڤ بگرن بەشێوەیەکی

گشتی و بەتایبەتریش ڕێز لەمافە سیاسیی و کلتۆری و نەتەوەیی و ئایینیەکانی پێکهاتەو کەمینەکانی ناو سنووری وڵاتەکانیان بگرن، بۆ ئەوەی پێشێلکردنی ئەم مافانە نەبێتە هۆکارێک بۆ دەستێوەردان و پێشێلکردنی سەروەری نیشتمانی ئەم دەوڵەتانە.

٣ـ زیادکردن و بەهێزکردنی ڕۆڵی نەتەوە یەکگرتووەکان، بۆ ئەوەی هیچ دەوڵەتێک نەتوانێ بەپاساوی پاراستنی سەروەری دەوڵەت و ئاسایشی گشتی، مافە بنەڕەتیەکانی مرۆڤ لەڕووی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتیەوە، پێشێل بکات.

٤. کاراکردنی ڕۆڵی ئەنجومەنی مافەکانی مرۆڤی سەر بەنەتەوە یەکگرتووەکان کە لە ٢٠٠٦/٣/١٥دا کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بڕیاری دامەزراندنی داوە، ڕاسپاردەو ئامانجەکانی ئەم ئەنجومەنە بکرێتە بنەمای پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکانی نێوان دەوڵەتان.

سەرچاوەکان

أ- سەرچاوە عەرەبیەکان

١ـ ابراهيم العيسوي، الغات وأخواتها، النظام الجديد للتجارة العالمية ومستقبل التنمية العربية، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت.

٢ـ بول هيرست و جراهام طومبسون، ماالعولمة؟ الأقتصاد العالمي وامكانات التحكم، ترجمة: د.فالح عبدالجبار، دراسات عراقية، بغداد ـ اربيل ـ بيروت ٢٠٠٩.

٣. بيشرةء حمه جان، تطور القانون الدولي العام في ظل النظام العالمي الجديد، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، سليمانية، ٢٠١٠.

٤ـ د.جمعة صالح حسين محمد عمر، القضاء الدولي وتأثير السيادة الوطنية في تنفيذ الاحكام الدولية مع دراسة تحليلية لأهم القضايا الدولية، دارالنهضة العربية، القاهرة ١٩٩٨.

٥. د.حسن الجلبي، الوجيز في القانون الدولي العام، شركة الطبع والنشر الأهلية، بغداد ١٩٦١.

٦. د.حكمت شبر، السيادة في عالم متغيير، مكتب الفكر والتوعية في الاتحاد الوطني الكردستاني، سليمانية، ٢٠٠٦.

٧ـ د.سامى جاد عبدارحمن واصل، ارهاب الدولة في اطار القانون الدولى العام، منشأة المعارف بالاسكندرية، ٢٠٠٣.

٨ـ د.السيد عبدالمنعم المراكبي، التجارة الدولية وسيادة الدولة، دارالنهضة العربية، القاهرة، ٢٠٠٥.

٩ـ سيروان حامداحمد، الوضع القانوني لاتفاقية (Sofa) وتأثيرها في سيادة الدول واستقلادلها، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، سليمانية، ٢٠١٠.

١٠. عبدالفتاح عبدالرزاق محمود، مبدأ عدم التدخل والتدخل في القانون الدولى العام، مطبعة وزارة التربية، اربيل ٢٠٠٢.

١١ـ د.عثمان على ميرانبك (الرواندوزي)، السيادة في ضوء القانون الدولى المعاصر ودراسة السيادة العراقية ١٩٩١-٢٠٠٣، اربيل ٢٠٠٩.

١٢. د.فلاح كاظم المهنة، العولمة والجدل الدائر حولها، الطبعة الأولى، دارالوراق للنشر، عمان ٢٠٠١.

١٣ـ محمد عبده حسنين، التدخل الدولي في ليبيا "فجر أوديسيا" جريدة شرق الاوسط، ٢٥مارس ٢٠١١، عدد ١١٠٨٥.

١٤ـ محمد رياض الابرش ونبيل ممذوق، الخصصة (أفاقها وأبعادها حوارات لقرن جديد) الطبعة الأولى، الفكر، دمشق ١٩٩٩.

١٥ـ هيڤى أمجد حسن، اثر عولمة حقوق الانسان على مبدأ السيادة (دراسة تحليلية)، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٥.

ب ـ سەرچاوە كوردییەكان:

١ـ د.ئەنوەر محەمەد فەرەج،دەروازەیەك بۆ پەیوەندییە نێودەوڵەتیەكان، مەكتەبی بیروهۆشیاری (ی.ن.ك) ٢٠٠٩.

٢. خەلیل عەبدوڵلا، پرەنسیپی دەستێوەرنەدان لەپەیماننامەی نەتەوەیەكگرتوەكاندا، مەكتەبی بیروهۆشیاری، سلێمانی ٢٠٠٥.

٣. دلێر ئەحمەد، كوردو بەجیهانیبوون، گۆڤاری بیروهۆشیاری ژمارە (٢)، مەكتەبی بیروهۆشیاری، سلێمانی ٢٠٠٢.

٤ـ عوسمان حەسەن شاكر، پرسی سەروەری دەوڵەتان لەسایەی بەجیهانیبووندا، گۆڤاری كەلتور ژمارە (٢)، لەبڵاوكراوەكانی ئەكادیمییای هۆشیاری‌و پێگەیاندنی كادران، سلێمانی ٢٠١٠.

٥ـ میلود بن غربی، ئایندەی رێكخراوی نەتەوە یەكگرتووەكان لەسایەی جیهانگیریدا، وەرگێرانی مافناس: جەمیل محەمەد، خانەی وەرگێران، سلێمانی ٢٠١٠.

٣ـسەرچاوە ئەلكترونییەكان

١ـ بحث المعولة WWW.isLamonLin.net

٢ـثناء عبيد، العولمة وعالم متغير، مركز الدراسات السياسية والاستراتيجية، ٢٠٠١/١/١ WWW.acpss.ahrak/ahram

٣ـ شركة متعددة الجنسيات. WWW.Marefa.org/indext

٤ـ موقع: WWW.buraydahcity.net

لەبڵاوکراوەکانی

ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران

ساڵی (٢٠١٠ - ٢٠١١)

ت	المنشورات	المؤلف والمترجم	سنة الطبع
٣٢٥	حـول الفدراليـة ـ النظامـان		

	السويسري والعراقي – دراسة مقارنة	كاوسين بابكر	٢٠١٠
٣٢٦	المركز القانوني الدولي للقوات المتعددة الجنسيات في العراق	عبدالصمد رحيم كريم زنگنه	٢٠١٠
٣٢٧	جلال طالباني ـ مواقف و آراء	صلاح برواري	٢٠١٠
٣٢٨	قراءة البعث للفاشية التأريخية	د. البرت عيسى	٢٠١٠
٣٢٩	٢٠١٠ ساڵی گۆنگرەی ڕووبەڕووبوونەوە	حاكم قادر حمەجان عزيز	٢٠١٠
٣٣٠	پرۆژەی مەکتەبی بیروهۆشیاری بۆداڕشتنی بەرنامەی (ی. ن. ک)	عوسمان حەمە ڕەشید گوڕون	٢٠١٠
٣٣١	ئاغاو شێخ و دەوڵەت	و. کوردۆ عەلی	٢٠١٠
٣٣٢	مێژووی فەلسەفە	و. لەسویدییەوە: عوسمان حەمە ڕەشید گوڕون	٢٠١٠
٣٣٣	طالباني جورج واشنطن العراق	خليل عبدالله ترجمة: حسن شندي	٢٠١٠
٣٣٤	العدالة بين الفلسفة والقانون	اسماعيل نامق حسن	٢٠١٠
٣٣٥	حوارات ونقاشات فكرية وسياسية واجتماعية و إقتصادية	د. كاظم حبيب	٢٠١٠

٣٣٦	المجتمـــع المـــدني والدولـــة، وإشكالية العلاقة	زبير رسول احمد	٢٠١٠
٣٣٧	الطبيعة القانونية لعقد الزواج	زبير مصطفى حسين	٢٠١٠
٣٣٨	ئایین و دەسەڵات	هاشم كەریمی	٢٠١٠
٣٣٩	فیمینیزم	ڕەسول سوڵتانی	٢٠١٠
٣٤٠	سياسة التعريب في قضاء شنكال	بيان محمد سعيد	٢٠١٠
٣٤١	الامـــن و مـــستقبل الـــسياسة الدولية	فرهاد جلال مصطفى	٢٠١٠
٣٤٢	زنجیرەیـــەك گفتوگـــۆی مـــەدەنی، عەلمانیـــەت و ئـــایین، عـــەقڵ و شـــەریعەت، كـــوردو میـــدیای عەرەبی	ئومێد قەرەداغی	٢٠١٠
٣٤٣	مسرحيات و تحليل	فريدريش دورينمات ت: غسان نعسان	٢٠١٠
٣٤٤	رجعيـة القـانون في الماضي على الجرائم ضد الإنسانية	زانا رفيق سعيد	٢٠١٠
٣٤٥	كوردەكـــان و مـــافی چـــارەی خۆنووســین زنجـیرەی هۆشـــیاری ، ژمارە (١)	ئیسماعیل بێشكچی و. ڕەوا حاجی	٢٠١٠
٣٤٦	سیستمی سیاسی سویسرا	خەلیل عەبدوڵڵا	٢٠١٠

	زنجیرەی هۆشیاری ، ژمارە (٢)		
٣٤٧	ئـــایین و دەوڵـــەت لەمیـــسری سەردەمی محەمەد عەلی پاشادا زنجیرەی هۆشیاری ، ژمارە (٣)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١٠
٣٤٨	گۆڤاری كەلتور		٢٠١٠
٣٤٩	ڕۆژنامـــەی كـــوردی گۆڤـــاری هەولێر ساڵی (١٩٧٠ ـ ١٩٧٢)	ئامادەكردنی: د. هیمدادی حوسێن	٢٠١٠
٣٥٠	ناوچـــە جێناكۆكـــەكان، ئاینـــدەو ئاســـۆكانی چارەســـەر، زنجـــیرەی هۆشیاری ، ژمارە (٤)	تەحسین نامیق	٢٠١٠
٣٥١	بەعەرەبكردن و بەجولەكەكردن ، زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (٥)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١٠
٣٥٢	ئایین و ئازادی بیروڕا زنجیرەی هۆشیاری ، ژمارە (٦)	ن: عەبـــــدولڕەحمان مونیف و: عوسمـــان حەســـەن شاكر	٢٠١٠
٣٥٣	نەتەوە چییە...؟ زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (٧)	ن. ئێرنست ڕینان و. كامیـــــل محمـــــد قەرەداغی	٢٠١٠
٣٥٤	خانقين .. حكايات اعوام الرماد	يوسف يوسف	٢٠١٠

٣٥٥	بەعسیزم و سەرکوتکردنی ژیان	رامیار مەحمود	٢٠١٠
٣٥٦	الدولة الايوبية في اليمن	د. فرست مرعي	٢٠١٠
٣٥٧	سپینۆزا	ن. هاشم صالح و. ئارام ئەمین شوانی	٢٠١٠
٣٥٨	پەرلەمان مێژووی سەرهەڵدان و پێکهاتەو ئەرکەکانی	ئامادەکردنی عادل عەلی	٢٠١٠
٣٥٩	الحصانة البرلمانية في قانون انتخاب برلمان كوردستان - العراق ومشروع دستور اقليم كردستان	د. شورش حسن عمر	٢٠١٠
٣٦٠	ئاین و مۆدێرنە زنجیرەی هۆشیاری ژمارە ١٠	مستەفا مەلەکیان و. لەعەرەبییەوە: یاسین عومەر	٢٠١٠
٣٦١	المدارس السياسية الثلاث في العراق و امكانية التعايش السلمي فيما بينها زنجیرەی هۆشیاری ژمارە ١١	فريد اسسرد	٢٠١٠
٣٦٢	گۆڤاری کەلتوور		٢٠١٠
٣٦٣	نوێنەرانی کورد لەیەکەمین خولی پەرلەمانی عیراقی نوێدا	ئامادەکردنی: سالح رەحمان	٢٠١٠

٣٦٤	الموسوعة الكرد الصغرى	كنياز ابراهيم ميرزويف ت. عن الروسية: احمد حيدر علي	٢٠١٠
٣٦٥	پێگەی میدیا لەهەڵبژاردنی سەرۆکایەتی ئەمریکادا ژ. ز. (١٢)	رێبین حەسەن	٢٠١١
٣٦٦	ميزات النظام الفدرالي في العراق (ذ. ز. ١٣)	د. شورش حسن عمر	٢٠١١
٣٦٧	جیهانگیری ، فاکتەرو گرفتەکانی دیموکراسی، ژ، ز، (١٤)	مەلا بەختیار	٢٠١١
٣٦٨	پەیدابونی عەلمانیەت لەتورکیای عوسمانیدا، ژ. ز. (١٥)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١١
٣٦٩	ئیسلامو مۆدێرنە ، ئیسلام لەبەردەم ئەگەری عەلمانیەتدا (ژ. ز. هۆشیاری (١٦)	ن. محمد رەزا شالگونی و. عوسمان حسن شاكر	٢٠١١
٣٧٠	سیاسەتی روسیای قەیسەری بەرامبەر بەکورد (١٨٠٥٠-١٩١٤)	هەستیار کەمال کوردی	٢٠١١

٣٧١	المحطات، اثرت في حياة الكورد وحركاتهم القومية	بقلم: عبدالرزاق محمود القيسي	٢٠١١
٣٧٢	كورتە باسێكی فەلسەفەی سیاسی	ن. دەیڤد میلەر و. لەئینگلیزیەوە: كارزان كاوسێن	٢٠١١
٣٧٣	هەواڵنامەی كوردستانی عیراق	ئامادەكردنی : نەوزاد عەلی ئەحمەد	٢٠١١
٣٧٤	ئاغاو شێخو دەوڵەت بەرگی دووەم	ن. مارتین ڤان برونەسن و. لەئەڵمانیەوە: د. كوردۆ عەلی	٢٠١١
٣٧٥	تاريخ الفكر الكردي	مامۆستا جعفر ترجمة: د. بندر علي	٢٠١١
٣٧٦	رۆژنامەنووسی كوردی لە كوردستانی عیراقدا (١٩٩١-٢٠٠٥)	هەڵەت خەسرەو هەمەوەندی	٢٠١١
٣٧٧	مافی چارەی خۆنووسین لەئەدەبیاتی (ی. ن. ك)دا (١٩٧٥-١٩٩٢)	نەوزاد عەلی ئەحمەد	٢٠١١
٣٧٨	سیاسەتی گۆڕینی رووخساری نەتەوەیی ناوچەی كەركوك - ژ.	د. نوری تاڵەبانی	٢٠١١

	ز. هۆشاری (١٧)		
٣٧٩	ئەنفال لەكوردستانی عیراق ژ. ز. هۆشیاری(١٨)	ن. مایكڵ لیزنبێرگ و. كارزان محەمەد	٢٠١١
٣٨٠	ئۆپۆزسیۆن لەچەمكەوە بۆ ئەرك، ژ. ز. (١٩)	بەختیار جەبار شاوەیس	٢٠١١
٣٨١	بەشداریكردنی سیاسی ژ. ز. (٢٠)	عابد خالد رەسول	٢٠١١
٣٨٢	سیستمی فیدراڵ لەدەوڵەتی ئیماراتدا، ژ. ز. (٢١)	ن. عەبدوڵڵا عەنزی و. سەردار عبدالكریم	٢٠١١
٣٨٣	كوردو پرسی دانپێدانانی دەستووری	خەلیل عەبدوڵڵا	٢٠١١
٣٨٤	تیرۆریزم هەڕەشەو مەترسیەكان	عادل عەلی	٢٠١١
٣٨٥	چرای ماڵە هەژارەكان	ئامادەكردنی: عەلی جۆلا	٢٠١١
٣٨٦	كەلتور – ژمارە (٣)		٢٠١١
٣٨٧	سیكۆلاریزم بەزمانی سادە - عەلمانیەت	نوسینی : ئاستین كلاین و. لەفارسیەوە: كاوسێن بابەكر	

٣٨٨	کوردستان	نەوزاد عەلی ئەحمەد	٢٠١١
٣٨٩	دراسة تاريخية وسياسية حول "الشعب الكردي"	تاليف: حسن ارفع ترجمة: عبدالرزاق محمود القيسي	٢٠١١
٣٩٠	کورتەیەك لەتاوانەکانی رژێمی عیراق دژی گەلی کورد	ن: نوری تاڵەبانی و. شاناز رەمزی	٢٠١١
٣٩١	گەشەکردنی سەرمایەداری لەکوردستاندا	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١١
٣٩٢	سیاسەت لەنێوان بیرو جێبەجێکردن	و. مظفر عبدالوهاب	٢٠١١
٣٩٣	کورد گەلێکی بێ دەوڵەت ، ز نامیلکەی کورد لەمیدیای جیهان ژمارە(١)	ن. ئینگۆنۆیمایەر و. رێبوار تۆفیق	٢٠١١
٣٩٤	لەدیکتاتۆریەوە بۆ دیموکراسی	ن. د. جین شارپ و. کارزان محمد	٢٠١١
٣٩٥	مۆدێلی حزبایەتی لەکوردستان ژ. ز. هۆشیاری (٢٥)	ئەنوەر حسێن بازگر	٢٠١١
٣٩٦	فلسفة الديمقراطية الاجتماعية ژ. ز. هۆشیاری (٢٦)	د. حميد عزيز ت: محسن بني ويس	٢٠١١

٣٩٧	دەوڵەتشاری دێرین ژ. ز. هۆشیاری (٢٧)	ن. مۆریس بارییە و. عوسمان حسن شاکر	٢٠١١
٣٩٨	ئاینو سیاسەت ژ. ز. هۆشیاری (٢٨)	ن. نینیان سمارت و. یاسین عومەر	٢٠١١
٣٩٩	بەجینۆسایدناسینی ئەنفال ژ. ز. هۆشیاری ، ژ(٢٩)	خەلیل عەبدوڵڵا	٢٠١١
٤٠٠	جیۆپۆلەتیکی کوردستان ز. هۆشیاری، ژ. (٣٠)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١١
٤٠١	دیموکراسیو بنەماکانی گەشەپێدانی سیاسی، ژ. ز. هۆشیاری ، ژ(٣١)	ن. حەمید حسێن کازم ئەلشەمەری و. عادل عەلی	٢٠١١
٤٠٢	پورە کوردستان ومتغيرات العصر (طبعة ثالثة)	حكمت محمد كريم (ملا بختيار) ترجمة و مراجعة: د. بندر علي اكبر	٢٠١١
٤٠٣	ئەرکەکانی خەبات لەهەلومەرجێکی دژواردا	مام جەلال	٢٠١١
٤٠٤	دەقی راپۆرتی کۆمیتەی سکاڵاو لێکۆڵینەوە ـ سێیەمین کۆنگرە ـ زنجیرەی هۆشیاری، ژ. (٣٢)	ئامادەکردنی: حاکم قادر حەمەجان عەزیز	٢٠١١

٤٠٥	فەلسەفەی سیاسی ئەریستۆتێلیس	ئەمیر حسێن ڕەحیم	٢٠١١